

משרד החינוך התרבות והספורט
מינהל כא"ב, תיאום ובקרה
האגף לחינוך מבוגרים
גף ההשכלה

תוכנית לימודים באזרחות

במסלול השכלת יסוד

ירושלים, תשס"ד 2003

כתיבה : איילה סיטבון
דליה הופשטטר

צוות מלווה : מגי קורן, רכזת
ד"ר מאיר פרץ
חיים איטקיס
רות בלוס
אביבה לוי
ניסן פולק
פטמה שאעבן
שלום שר-אבי

עריכה לשונית : עידו בסוק
עיצוב גרפי : יהודית אורנשטיין

תוכן העניינים

עמוד	
4	פתח דבר
5	הקדמה
7	מבנה תוכנית הלימודים ומאפייניה
9	פרק א: יחסי גומלין בין האזרח למדינה
15	פרק ב: מגילת העצמאות של ישראל – הבסיס הרעיוני למדינה יהודית ודמוקרטית
17	פרק ג: עקרונות המדינה הדמוקרטית
18	1. הכרעת הרוב
20	2. שלטון נבחר ופיזור הכוח
24	3. זכויות האדם
28	4. עקרון השוויון
31	5. עקרון החירות
34	6. שלטון החוק
37	7. מעורבות אזרחית
39	8. שלטון מוגבל
42	פרק ד: הדמוקרטיה הישראלית
43	1. מוסדות השלטון בישראל - הכנסת, הממשלה, הרשות השופטת, השלטון המקומי, מוסד הנשיאות
53	2. ביקורת ופיקוח על השלטון בישראל
54	3. התקשורת בישראל
57	4. המיעוט הלא יהודי בישראל
59	5. דת ומדינה בישראל
61	6. דמוקרטיה ובטחון בישראל
62	נספח לקלטת: הוראת אזרחות באמצעות משדרי טלוויזיה
62	◆ מטרות, יתרונות, קשיים
65	◆ עבודה עם משדרים
69	◆ המשדרים בקלטת
71	◆ דוגמה לדיון במשדר – 'בית הספר הדמוקרטי בחדרה'
74	נספחים
81	דוגמאות של שאלות למבחן
83	ביבליוגרפיה מוערת

פתח דבר

תוכנית הלימודים באזרחות היא חלק ממדיניות גף השכלה לפתח ולהרחיב את הסילבוסים הקיימים בהשכלת-יסוד לתוכניות לימודים מפורטות. בחרנו באחד הנושאים החשובים, עפ"י תפישתנו, ללומד המבוגר - לימודי אזרחות.

מחקרים מלמדים כי הגורם הוודאי ביותר להצטרפותו של אדם לאוכלוסיית מצוקה הוא מקדם השכלה נמוך. לעומת זאת, רכישת השכלה נותנת בידי האדם כלים להשתלבות בחברה ואמונה ביכולתו לתפקד ברמה האישית, הקהילתית והחברתית כאזרח שווה, מעורב ושייך. השלמת השכלה מעצימה את הלומדים ומגבירה את השאיפה לפתיחות, את היכולת להתמודד עם שינויים ואת חירות החשיבה. (תכנית לימודים בהשכלת יסוד, גף השכלה, 2001)

תכנית לימודים בהשכלת יסוד מכוונת להקנות ללומד המבוגר מיומנויות יסוד וידע הנחוצים לתיפקודו היומיומי, ומהווים תשתית להמשך למידה ולהשלמת השכלה ברמות גבוהות יותר. התכנית באזרחות מעמידה את הלומד במרכז ומתאימה עצמה לצרכיו, ליכולותיו ולנושאים הקרובים ללבו, ומקנה לו תחושת מעורבות.

תכנית הלימודים באזרחות באה ללמד ולארגן מושגי יסוד בתחום הדעת והיא מהווה אמצעי לפיתוח "אזרחות פעילה".

ייחודיותה של תוכנית לימודים זו בבחירת הסוגיות והדילמות, ובהיותה מלווה בקלטת וידאו המכילה משדרי טלוויזיה נבחרים.

תודה לגב' איילה סיטבון, רכזת ארצית ללימודי אזרחות באגף, שניסונה העשיר בהדרכת מורים ובהוראת המקצוע הוביל לכתובת התכנית ולשיתוף פעולה עם המדריכות בהשכלת יסוד ורכזי המקצוע במחוזות, שהיו שותפים מלאים לגיבושה.

תודה לגב' דליה הופשטטר, אשר על תחום הבנת הנצפה באגף ועריכת פרסומים במחלקה להורים משפחה וקהילה, על עריכת הקלטת וכתובת המערכים.

תודה למנהל האגף ד"ר מאיר פרץ שמאמין בחשיבות הנושא, וליווה את תהליך הכתיבה בעצה ובתמיכה מתמדת.

תודה למר עידו בסוק על העריכה הלשונית ולגב' יהודית אורנשטיין על הסבלנות והמקצועיות בעיצוב הגרפי של התוכנית.

אנו מקווים שתכנית זו תקל על המורים בעבודתם החשובה, תתווה כיוונים ומגמות ותאפשר לכולנו למידה תוך מעקב ובקרה שוטפים.

חיים איטקיס
מנהל גף השכלה

נא' קורן
מפקחת ארצית ללימודי השכלת יסוד

* תוכניות נוספות נכתבו בתקשורת המונים: גיאוגרפיה; ביולוגיה; טרום הבנת הנקרא; ובשלב פיתוח מדעי ההתנהגות.

הקדמה

'אזרחות, זה בסך הכול פספורט'. האומנם?

אמירה זו מביעה תפיסה מינימליסטית של השייכות האזרחית. לפי גרסה זו, להיות אזרח פירושו להיות בעל דרכון – דבר שאכן הוכר בכל ההכרזות הבינלאומיות על זכויות האדם – ובזה נגמר בעצם תפקיד האזרח. אולם על-פי התפיסה הדמוקרטית, המדינה נוצרה למען בני האדם החיים בתוכה, ועל כן לאזרח יש בה תפקיד משמעותי ולא רק ביום הבחירות, כאשר הוא מתבקש לבחור בנציגים שינהלו את המדינה בשמו. על האזרח להיות פעיל בענייני המדינה, כי ככל שהוא יגלה ערנות לפעולותיו של השלטון, ככל שהשלטון יחוש שאינו יכול לעשות ככל העולה על רוחו - כך ירגיש האזרח יתר נאמנות ומחויבות לשלטון הפועל למענו. במילים אחרות, יש בידי האזרחים דרכים שונות לפקח ולדרוש דין וחשבון, ויש אף האומרים שחובתו לעשות זאת.

ב-1996 פורסם דוח **ועדת קרמניצר** (פרופסור מרדכי קרמניצר עמד בראש הוועדה שמונתה על ידי שר החינוך לשעבר, אמנון רובינשטיין). בדוח, שהתייחס למצב החינוך לאזרחות במערכת החינוך בישראל, ניתן למצוא תמונה ממצה של המצב הקיים בישראל בנושא. בין היתר נאמר שם:

ההיגד 'אני אזרח' משותף לצעירים ולמבוגרים, לנשים ולגברים, ליהודים ולערבים, לדתיים ולחילוניים, לעולים ולוותיקים אזרחי ישראל, ולכן הוא מכנה משותף כלל-חברתי. אלא שבפועל, אצל רוב בני הקבוצות, עובדת היותם אזרחים נתפסת ככותרת פורמלית בעיקרה, דלת תכנים ולא דווקא יוקרתית.

הבנת תמונת מצב עגומה למדי זו הביאה את חברי הוועדה להמליץ על הגברת לימודי האזרחות בכל המערכת. הם טענו שאם רוצים לחזק את היסוד האזרחי בחברה הישראלית, יש לתגבר את הידע וההבנה הבסיסיים במקצוע הלימוד הנקרא 'אזרחות'. אולם יש ללמוד אזרחות לא רק כיתחום דעתי אלא כדרך לטיפול 'אזרחות פעילה', כי הבנת התהליכים הפוליטיים והחברתיים תניע, על-פי השקפתם, את האזרחים למעורבות גדולה יותר.

מקצוע האזרחות נחשב 'קשה', מכמה סיבות:

- ✓ הוא כולל הרבה מושגים מופשטים
- ✓ בגלל הקשר של המקצוע לאירועים אקטואליים, הוא טעון מאוד רגשית
- ✓ המקצוע משיק למקצועות אחרים כגון מדעי המדינה, סוציולוגיה, היסטוריה ועוד
- ✓ על המורים להיות מעודכנים ומעורים במציאות הפוליטית וחברתית, כך שהידע בתחום זה הוא נזיל יותר מאשר בכל מקצוע אחר, ולעיתים נוצר אצל המורים עקב כך חוסר ביטחון בכישוריהם.

בהוראת מקצוע זה בחינוך מבוגרים אין התוכנית הפורמלית הכללית של בתי הספר מחייבת אותנו. על כן יש להחליט אלו נושאים ללמד ואלו מושגים להדגיש כך שהמקצוע יהיה רלוונטי ואף יועיל בתפקודם של הלומדים כאזרחים. והמלאכה אינה קלה.

בגלל ריבוי הנושאים באזרחות ובגלל הקשיים שהוזכרו לעיל, האגף לחינוך מבוגרים החליט להכין

תוכנית לימודים, שתשקף רצף נושאי ומבני – מרמת השכלת יסוד ועד הרמות הגבוהות יותר. מדובר למעשה בכמה תוכניות:

1. **תוכנית לימודים להשכלת יסוד**, שתתמקד במושגי יסוד ובנושאים שראוי שמי שלומד אזרחות במסגרות של השכלת יסוד ילמד ויפנים אותם. התוכנית נועדה לצייד את המורה בכלים, הן בתחום הדעת והן בתחום הדידקטי, שיסייעו לו לעמוד על מהותם של נושאים שבדרך כלל דורשים רמת הפשטה מסוימת. התוכנית מתמקדת במשטר הדמוקרטי בכלל ובמשטר הדמוקרטי בישראל.
2. **תוכנית לימודים ברמה של 'כיתות ותג'ית**, שתיגזר מהתכנית הנהוגה במערכת החינוך הפורמלית. המטרות הן להפוך את המקצוע ליותר אטרקטיווי וליותר משמעותי בעיני קהלי היעד השונים. הועלה גם רעיון להוסיף בתג'ית יחידת לימוד חדשה שנושאה יהיה 'אזרחות פעילה'.

בחוברת זו מוצגת תוכנית לימודים באזרחות ברמת השכלת יסוד. התוכנית מלווה בקלטת הכוללת משדרי טלוויזיה והנחיות לשימוש בהם בשיעורי אזרחות.

האזרח המבוגר ומקצוע האזרחות

הלומד המבוגר – בשונה מתלמיד התיכון – הוא כבר אזרח בפועל; הוא רכש ניסיון רב בתפקידי החברתיים השונים, שירת בצבא והתנסה בזכויות וחובות החייל או החייל המשוחרר, השתתף במערכות בחירות שונות ולפעמים היה גם פעיל פוליטית. לכאורה מה עוד יש ללמד אותו? אולם בפועל רוב האוכלוסייה שייכת לרוב הדומם, ובדרך כלל – דבר שאינו אופייני רק לישראל – האזרחים אינם מעורבים ואף אדישים. למצב זה כמה גורמים:

ראשית, בידיו של הלומד ידע חלקי בלבד בנושאים פוליטיים וחברתיים. ידע זה נרכש בדרך כלל בצורה לא שיטתית, באופן אקראי, וכבר נאמר שכדי לפעול צריך לדעת. הוא אכן חסר הרבה מהמיומנויות הבסיסיות לניתוח ולהבנה אמיתית של תהליכים פוליטיים וחברתיים. גישתו לאקטואליה היא בעיקרה רגשית יותר ומפריעה לו בהבנה ובהפנמה הרציונלית של אירועים פוליטיים ושל תופעות חברתיות.

שנית, החלטותיו כאזרח נגזרות לרוב ממצבו החברתי-כלכלי וניזונות יותר מהשפעות הסביבה ומן הנאמר בתקשורת. בגלל חוסר הידע הוא לא תמיד פועל בשיקול דעת של אדם אוטונומי - דבר בסיסי בתפיסה הדמוקרטית.

שלישית, במדינת הגירה כמו ישראל, הערכים הדמוקרטים אינם מנת חלקם של כל האזרחים. קשה להם להפנים אותם – ולא תמיד באשמתם, ועדיין תבניות חשיבה לא דמוקרטיות ואף סטראוטיפיות מעצבות את עמדותיהם של לא מעט אזרחים. הדמוקרטיה הישראלית היא דמוקרטיה צעירה, המתקיימת בארץ מהגרים שבאו ברובם מארצות לא דמוקרטיות. ישראל אינה לגמרי יוצאת דופן, כי בדמוקרטיות אחרות מוכר מצב דומה, בממדים כאלה או אחרים.

רביעית, המציאות הישראלית היא מורכבת. הלומדים המבוגרים – מובטלים או מבוגרים המשלימים השכלה בגיל מאוחר – טרודים בחיי היום-יום ואין להם זמן להעמיק בניתוח והבהרה של כל המושגים שבהם משתמשים פוליטיקאים או אנשי התקשורת. מציאות זו מציבה בפני הלומד המבוגר אתגרים תמידיים ודורשת הבהרות בלתי פוסקות על המידע המגיע אליו.

מבנה התוכנית ומאפייניה

מטרות

תוכנית לימודית באזרחות חייבת לקחת בחשבון את כל הגורמים שהזכרנו לעיל ולקבוע לעצמה **מטרה עליונה** – הקנית ידע בסיסי והבנת מושגי יסוד, בנוסף לפיתוח כלים דידיקטיים. השאיפה היא להפוך את לימוד המקצוע למשמעותי יותר ואת הוראתו לידידותית יותר. על כן חשוב לציין את מטרות התוכנית:

- ✓ להכיר ולהבין את יחסי הגומלין בין השלטון לאזרחים
- ✓ להבין את עקרונות הדמוקרטיה
- ✓ להכיר ולהבין את המבנה הייחודי של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית
- ✓ לחזק את המודעות הלומד ליכולת ההשפעה שלו כאזרח בזירה הציבורית
- ✓ לחשוף את הלומד למורכבותה של המציאות הדמוקרטית בכלל ושל המציאות הדמוקרטית בישראל בפרט
- ✓ לפתח אצל הלומד אוטונומיה ובחינה שקולה של המתרחש בארץ ובעולם
- ✓ להמחיש ללומד סוגיות תאורטיות, כפי שהן באות לידי ביטוי במציאות הישראלית
- ✓ לזהות עקרונות וערכים העומדים בבסיס חברה דמוקרטית בכלל והחברה הישראלית בפרט.

רציונל התוכנית

עד כה לא נכתבה תכנית לימודים מפורטת באזרחות ברמת השכלת יסוד ובדרך כלל המורים נעזרו בספרים שונים ובנו בעצמם תכנית עבודה. לפניכם תכנית לימודים ייחודית שנכתבה בהתאם למגמת האגף לחינוך מבוגרים של יותר התמקצעות, של הנחיות ברורות למורים על מנת להקל על עבודתם. ייחודה של התכנית במבנה שלה, באפשרויות שבה אשר יעזרו למורה להתגבר על קשייו של המקצוע וללמד אותו בהתאם ליעדיו.

המבנה הכללי של התוכנית

בתכנית מגוון של נושאים המתפרסים בין **ארבעה הפרקים** כאשר כל פרק מתחלק לתת פרקים, והנושאים לתת נושאים.

כמעט בכל פרק יש טבלה ובה שלוש עמודות – המושגים, תת-נושאים או דילמות, הצעות דידיקטיות. בראש כל פרק אנחנו ציינו את מסגרת הזמן ואם הפרק שייך **לגרעין חובה** – כלומר מה שנדרש מכל לומד בקורס לאזרחות וזה גם החומר שעליו הוא ייבחן. העניין חיוני בעיקר בכיתות של דורשי עבודה או בכיתות של תהי"לה. יש מספר נושאים שהם **רשות** או, ליתר דיוק, הם נועדו לכיתות שבהן המסגרת יותר גמישה. במקרה זה, המורה רשאי לבנות את תוכנית העבודה בהתאם לצורכי הכיתה שבה הוא מלמד.

בעניין **ההערכה** אנו מציעים שאלות לדוגמה וכן מתייחסים בהרחבה לנושא ההערכה בסעיף נפרד (ראו להלן 'דרכי הערכה').

תוכנית לימודים זו מלווה **בקלטת וידאו** המכילה משדרים מהטלוויזיה, שכן אנו סבורים שהאקטואליה היא כלי עקרי בהוראת מקצוע האזרחות. המשדרים מתייחסים לנושא אחד או יותר

שמוזכר בתוכנית הלימודים, וכדי להקל על עבודת המורה ציינו בתוך החוברת איזה משדר מתאים לאיזה נושא. כמו כן, בסוף החוברת יש נספח המלווה את הקלטת שבו משדרים – ממוספרים – עם כמה משפטים על תוכן כל משדר, הערות כלליות על השימוש בטלוויזיה בהוראת אזרחות, ולבסוף מוצע משדר לדוגמה. מורה שירצה להוסיף עוד משדרים, יוזמתו תהיה ברוכה והוא יוכל תמיד להיעזר בהנחיות ובעצות שבנספח.

הנספחים שצירפנו ישמשו את המורה בפרקים הרלוונטיים.

לביבליוגרפיה צירפנו הערות אחדות. מכל מקום, זו רשימה חלקית בלבד שהמורה יוכל – במידת הצורך – להשלימה בחומרים ובספרים אחרים הניתנים לרכישה.

מבנה כל פרק

לתוכנית ארבעה פרקים כאשר בחלק מהם ישנם תת פרקים; עם זאת בכל פרק כמה נושאים שניסינו ככל האפשר להתייחס לרמת הקושי שלהם. בכל פרק יש התמקדות במושגי יסוד. הטיפול במושגים נעשה, בין השאר, במטרה לפשט ולפרק את הנושאים המופשטים. כמו כן, קיימת מגמה להבין את הקשר ההגיוני עם מושגי יסוד קודמים או נוספים שיש לתלמיד. היות וההגדרות של מושגים הן מצומצמות בדרך כלל, אין להסתפק בהגדרה פורמלית אלא יש לבחון את ה'אפשרויות' הגלומות בתוך המושג. על כן אנו מציעים מגוון של תת נושאים ושל שאלות שבהם משולבים מושגים אלו.

בתחום הדידקטי החלטנו על שימוש במודלים שונים – מערך של שאלות, הפעלות, אירועים והיגדים, נושאים לדיון, תוך הפניה לחומר רלוונטי.

אין בכוונתנו להפוך את התלמידים ל'מומחים' בניהול מדינת ישראל, במוסדותיה או בחוקיה; אבל חשוב ביותר לבחון את יישומו של החומר הנלמד במציאות הישראלית, ליצור עניין ואכפתיות כלפי סוגיות ייחודיות שמתעוררות. במילים אחרות, רצוי לפעול כך שהחומר הנלמד יעורר את הלומדים למעורבות ולמודעות לתפקידם כאזרחים בחברה דמוקרטית.

דרכי הערכה

ברמת השכלת יסוד – ובכלל בהוראה – רצוי לגוון בדרכי הערכת התלמידים. עדיף להרבות במשימות המיועדות למתן הערכה ללומד מאשר לתת מבחן מסכם בסוף הקורס. מעבר למבחנים הרגילים שאין לפסול את חשיבותם, רצוי לפעול גם על פי שיטות של הערכה חלופית. בטבלאות אנו מציעים מדי פעם משימות והפעלות שניתן להפוך אותן למוקדי הערכה. בהוראת מקצוע כמקצוע אזרחות ניתן לשתף את התלמידים במעקב אחרי המציאות הסובבת אותם ולהטיל עליהם משימות שנועדו לבדוק אם הפנימו את החומר שנלמד בכיתה. בסוף החוברת שלנו אנו מציעים כמה דוגמאות של דרכי הערכה שונות. כל המטלות האלו יוכלו להיכנס לתוך תיק עבודה של התלמיד, שעליו יקבל גם הערכה מצד המורה.

פרק א: יחסי הגומלין בין האזרח למדינה

6-5 שעות (חובה)

מטרות כלליות

- ✓ להקנות ידע במושגי יסוד המגדירים 'מדינה'
- ✓ לחזק את מודעות הלומדים לתפקידי המדינה והאזרח
- ✓ להקנות ידע והבנה ביחסי הגומלין בין האזרח למדינה
- ✓ לעורר דיון סביב הקשר בין סוג השלטון לבין תפקיד האזרח.

מטרות אופרטיביות

- ✓ התלמידים ידעו מהם המרכיבים הבסיסיים של קיום מדינה
- ✓ התלמידים יבינו את ההבדלים בין אזרחים לבין אלו שאינם אזרחים
- ✓ התלמידים יבינו שכל מדינה רשאית וריבונית לקבוע למי להקנות אזרחות
- ✓ התלמידים יבינו את הדרכים לקביעת גבולות המדינה
- ✓ התלמידים יבינו שגבולותיה של מדינה יכולים להשתנות
- ✓ התלמידים יכירו סוגים שונים של משטרים
- ✓ התלמידים יבינו את הרעיון של 'אמנה חברתית' ואת תפקידה בהסדרת חיים משותפים במדינה.

← יאנו אפי!

אף שפרק זה מתייחס לנושאים בסיסיים ושהוא שייך ליגרעיני החובה בהוראת המקצוע, הכנסנו לעיתים תת נושאים להרחבה שעל המורה להחליט אם ילמד אותם.
ראו נספחים: קטעים ממאמרו של אלוף הראבן.

יחסי הגומלין בין האזרח למדינה

א. המדינה: המסגרת ומרכיביה

(3-4 שעות)

שאלות, דילמות, תת-נושאים	מונחים	צעת וידקטיות
<p>לשם מה נוצרה המדינה? מסגרת לחיים משותפים; יסודות הכרחיים לקיום מדינה.</p>	<p>מדינה, שטח, אוכלוסייה, ריבונות, שלטון</p>	<p>הצורה כללית: לעמוד על הקשר בין מרכיבי המדינה.</p>
<p>כיצד נקבעים גבולות המדינה? על ידי הסכמים, אחרי מלחמות/ כיבושים. גבולות הם באחריותו של השלטון והם נתונים לשינויים.</p>	<p>שטח המדינה: גבולות, גבולות משתנים</p>	<p>הפעלה: ✓ עבודה עם מפת העולם. בטיפול במושג 'שטח' רצוי לעבוד עם מפת העולם ולהצביע על גודלן של המדינות ✓ כדאי ליצור תרשים זרימה שיסביר כיצד גודלה של מדינה משפיע על ממדי האוכלוסייה, על מידת הריבונות של המדינה ובודאי על יציבות השלטון. ✓ נושא גבולות המדינה הוא נושא בעל משמעות וכדאי לטפל בו דרך דוגמאות. ✓ להבהיר שגבולות הם פרי הסכמה. דוגמאות מהעולם ומהארץ: כמו הגבול עם מצרים או עם ירדן שנקבעו דרך הסכם בין לאומי. שימו לב: חילוקי הדעות הקיימים ביציבור הישראלי בנושא הגבולות הופכים את הנושא לטעון רגשית; על כן רצוי להביא דוגמאות ממדינות אחרות שחיכו שנים עד שהיו לחן גבולות מוסכמים עם שכניהם. הדבר ימתן את הדיון והתלמידים יקבלו פרספקטיבה אחרת על הנושא.</p>

<p>תפילה : ניתן לחזקים את הנושא של תושבים / אזרחים, באמצעות טפסים של <u>משדד הפנים</u> : טופסי התאזרחות, איחוד משפחות, או בקשות לעודדת זהות או דרכון עשויים להפחיש שאזרחות במדינה נקבעת – על פי חוק – על ידי כל מדינה בנפרד. (נאייה זו תוכל גם לשמש את התלמיד בחבנת המושג 'ריבונות').</p> <p>✓ הצעה לדיון סביב השאלה – מהו ההבדל המהותי בין תושב לבין אזרח, בנוסף להיבט המשפטי?</p> <p>ניתן לערוך רשימת זכויות וחובות שלהם. למשל: רק לאזרחים מותר להצביע למוסדות הממלכתיים, אך אזרחים כתיירים חייבים להישמע לחוקי התנועה או לשאת תעודת זהות.</p> <p>✓ חובות האזרחים – על סמך ידע התלמידים. למה יש חובות לאזרחי המדינה? כאן המקום להזכיר את 'החזרה' (האמנה החברתית) בין האזרחים למדינה.</p> <p>✓ הנושא של ציות לחוק יילמד בהרחבה בפרק על שלטון החוק.</p>	<p>מי קובע מי אזרח המדינה? לאזרחים וללא אזרחים יש זכויות וחובות מה ההבדל בין אזרח לתושב שאינו אזרח? לאזרח חובות – תשלום מסים, שירות צבאי, ציות לחוק.</p>	<p>האזרחים ותושבים</p>
<p>חריגה: הצעה להפעלה לצורך הבנת המושג אמנה חברתית. ניתן לחבר אמנה כרתתית בין המורה לבין התלמידים, שבה יוגדרו באופן ברור תפקידיהם. העבודה תיעשה בקבוצות ובמללאה ידונו בתוצרים השונים. בסוף ההפעלה, יוסקו המסקנות הבאות: אמנה חברתית מחייבת את שני הצדדים; חשוב שתהיה הסכמה רחבה על סעיפי האמנה; הסכמה רחבה מפתחת נקודות החיכוך ומאפשרת ניהול יעיל ותקין של המדינה. מסקנות דומות יוכלו למה שקורה במדינה.</p> <p>-זכויות האזרחים: דוגמאות מתוך העיתונות. הנושא יילמד בהרחבה בפרק על הזכויות.</p> <p>ניתן ללמד את הנושא דרך הדוגמה של מדינת ישראל.</p>	<p>חובות אלו נגזרות מ'החזרה' (האמנה החברתית) הקיים בין השלטון לאזרחים.</p> <p>חובות אלו נגזרות מ'החזרה' (האמנה החברתית) הקיים בין השלטון לאזרחים.</p>	<p>ריבונות</p>

<p>הפעלה : יחד עם התלמידים לערוך רשימה על ציפיותיהם מהמדינה. מכאן להגיע על תפקידי המדינה.</p>	<p>תפקידי המדינה: מהם תפקידי המדינה? הגנה וסדר ציבורי, גביית מיסים, דאגה לרווחת האוכלוסייה ועוד.</p>	<p>תפקידי המדינה</p>
	<p>מהו שלטון? קיימת הסכמה שהשלטון הוא אותו גוף אשר לו הסמכות להטיל על האזרחים חוקים, מיסים, החלטות בנושא פנים וחץ, והאזרחים מסכימים למרות הזו. השלטון יכול להיות נבחר או נכפה על רצון האזרחים. חדרכים שבחן פועל השלטון מגדירים מה שנקרא המשטר.</p>	<p>שלטון</p>

ב. סוגי משטר

(2 שעות)

הצעות דידקטיות	שאלות, דילמות, תת-נושאים	מושגים
<p>עבודה בקבוצות</p> <p>✓ כל קבוצה מקבלת רשימת פעולות שגשגות על ידי השלטון ועליה למיין אותן על פי הקריטריונים הבאים:</p> <p>האם וכיצד מתערב השלטון בחיי האזרחים?</p> <p>האם וכיצד יש להגביל את השלטון</p> <p>מהי מידת חופש הפעולה של האזרחים?</p> <p>להלן דוגמאות לפעולות שלטוניות:</p> <p><i>בעקבות סדרה של מאמרים בעיתון הובא השר לחקירה משטרתית, בגלל עבירה שעבר במהלך כהונתו.</i></p> <p><i>יעקב החליט להצביע ב"פתק לבן" בבחירות לעירייה.</i></p> <p><i>המשטלה החליטה להטיל מס גבוה יותר על האזרחים העשירים.</i></p> <p><i>המשטלה בסלה את זכות השעביתה של פעולי בתי החרושת.</i></p> <p><i>תוחלת למנוע שידור טלוויזיוני של כתבה שבה נמתחה ביקורת חריפה על השליט.</i></p> <p><i>המשטלה חוקקה חוק המחייב את האזרחים להתלבש בצורה מסוימת.</i></p> <p>✓ במלואה:</p> <p>על המורה לבוין את הדיון לקראת ההבדלים בין משטרים דמוקרטיים לבין משטרים לא דמוקרטיים.</p> <p>הפעלות אלטרנטיביות:</p> <p>✓ טבלה השוואתית בין שני סוגי המשטר</p> <p>✓ יצירת עיתון דמוקרטי ועיתון לא דמוקרטי: בעזרת המורה, התלמידים יבחרו וידביקו כתבות מהעיתונות שלהשותם ועיתון דמוקרטי(י); מאידך הם ימצאו כתבות או כתבות המצביעות על פעולות ילא דמוקרטיות ועיתון לא דמוקרטי(י). הפעלה זו עשויה לבדוק את הפגמת ההבדלים בין המשטרים, מכיוון שאין ישום של חומר שנלמד.</p>	<p>מאפיינים כלליים:</p> <p>שלטון נבחר, בחירות קבועות, שלטון מוגבל נתון לביקורת ולפיקוח, מעורבות האזרחים, תקשורת חופשית, חוקים דמוקרטיים, שלטון ששומר על זכויות האזרחים ומתחוק חוקים בהתאם.</p> <p>מאפיינים כלליים:</p> <p>שליט יחיד או קבוצה שלטת מצומצמת המורכבת לעיתים מקרובי וידידי השליט, שלטון שלא תמיד נבחר, סמכויות בלתי מוגבלות של השלטון, עיתונות בשליטת האוזן השולט, מעורבות מצומצמת של האזרחים, אמצעי הפחדת האוכלוסייה על ידי השלטון, היעדר חופש הביטוי, המדינה מעורבת בכל תחומי החיים.</p>	<p>משטר לא דמוקרטי</p>

ג. עמים, לאומים

(1 שעה)

מועגים	שאלות, דילמות, תת-נושאים	הצעות דיוקטיות
<p>עם/לאום</p> <p>מדינת לאום, מדינה זי-לאומית, מדינה רב-לאומית</p>	<p>מהם המאפיינים של עם?</p> <p>שפה, היסטוריה, תרבות ודת: לא תמיד כל המרכיבים האלה קבועים. עם יכול להמשיך להתקיים ללא מדינה: כד קרה בעבר לעם היהודי.</p> <p>מהם הקשיים הצפויים במדינה שיש בה כמה לאומים? איך ניתן להתגבר עליהם?</p> <p>מדינת לאום עם הכרה בתרבות הלאומים השונים.</p> <p>מדינה זי-לאומית: משקל שווה לשני העמים החיים במדינה.</p> <p>מדינה רב-לאומית: שלטון מרכזי וחלוקה למדינות קטנות עם שלטון עצמאי.</p> <p>חשוב: ההיסטוריה מלמדת שקשה מאוד לקיים מדינה רב-לאומית.</p> <p>במינוע יש יותר ויותר מדינות לאום.</p>	<p>נושא רשות, נושא להחלפה:</p> <p>נושא קשה, שגוול הרבה זמן, ודורש הרבה ידע.</p> <p>אפשר להסתפק בדוגמאות אחדות של המדינות המוכרות ביותר.</p> <p>דוגמאות של לאומים/עמים</p> <p>שפה, דת או טריטוריה אינם בהכרח מרכיבים קבועים בהגדרה של עם. למשל, העם היהודי שהשפה העברית אינה שפת הדיבור של כל מרכיביו או הערבים בעולם שיכולים להשתייך לדתות שונות: דוגמאות של לאומים שהגורם המשותף להם הוא האזרחות.</p> <p>בכיתה ברמה בינונית ומטה, לא כדאי להתעכב על נושא קשה זה.</p>

הערות כלליות להוראת הפרק הראשון:

- ✓ בשיעורים אלה משמעותי ביותר שהלומד יבין שלא נולדים אזרחים אלא לומדים ילהיות אזרחים.
- ✓ על הלומד להבין עוד שלהיות אזרח מחייב אותו להתנהגות מסוימת – שמירה על חוקי המדינה, אך גם יכולת להשפיע על השלטון, במיוחד במשטרים דמוקרטיים.
- ✓ יש להשתמש בנסיגון האישי של הלומד המבוגר שהוא אזרח בפועל.
- ✓ הקשר בין משטר לתפקודו של האזרח הוא מחותי, בפרט כשמדברים על המשטר הדמוקרטי.
- ✓ השוואה ראשונית זו בין משטרים מבוססת יותר על איטואוציות של הלומדים ולא כל כך על על הידע שלהם; בשלב זה של הלימוד הדבר חיוני, גם אם עדיין לא התקיים לימוד מעמיק ושיטתי בעקרונות הדמוקרטיה.

פרק ב: מגילת העצמאות של מדינת ישראל

שתי שעות (חובה)

מגילת העצמאות היא מסמך היסטורי שחובר בנסיבות מסוימות – הכרזה על הקמת המדינה – ויש בה הצהרת כוונות ועקרונות של המדינה החדשה שקמה בארץ ישראל. מבחינה משפטית פורמלית אין לכאורה תוקף למגילה, כלומר מגילת העצמאות איננה חוקת המדינה וחוקיה של ישראל אינם כפופים לה. אולם בגלל הכבוד הרב שרוחשים למסמך הוא משמש ינר' להחלטות הכנסת ובתי המשפט. חשוב שתלמידים מבוגרים – שלהם ניסיון אזרחי – יוכלו לעיין ולדון בכוונותיהם של האבות המייסדים של המדינה ואף ולבחון אותן בראי המציאות.

מטרות כלליות

- ✓ ליצור אמפתיה והזדהות עם המסמך
- ✓ להקנות ידע והבנה בתוכנה הרעיוני של מגילת העצמאות של מדינת ישראל
- ✓ להביא למודעות הלומדים את הקשיים שבהיותה של מדינת ישראל מדינה יהודית ומדינה דמוקרטית.

מטרות אופרטיביות

- ✓ התלמידים יכירו את הרקע ההיסטורי לניסוח המסמך
- ✓ התלמידים ידעו לזהות במסמך את עקרונות המדינה כיהודית וכדמוקרטית
- ✓ התלמידים ידעו את ההבדל בין ארץ ישראל לבין מדינת ישראל
- ✓ התלמידים ידעו ויבינו את משמעות המסמך היום.

חומר רלוונטי על הנושא:

חוקים המבטאים את האופי היהודי והדמוקרטי של המדינה.

1. **חוק רשות השידור**: בחוק מודגשת אחת ממטרות החוק – לחזק את הקשר בין האזרחים לבין המורשת היהודית. ביטוי לכך: לקראת החגים, על הרשות להציג תוכניות מיוחדות.
(חוק זה יכול לשמש גם כדוגמה לחוק דמוקרטי: עצם קיומו של החוק מצביע על שידורים 'ממלכתיים' ברדיו ובטלוויזיה ובוה יש קשר הדוק בין דמוקרטיה לבין 'ממלכתיות').
2. **חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה**: נקבע התאריך כ"ז ניסן, שבו תיערך התייחדות עם זכרם של הנספים ושל מעשי הגבורה שהיו בגטאות
3. **חוק השבות**: זכותו של כל יהודי לעלות לארץ ולהשתקע בה.
4. **חוק כבוד האדם וחירותו**, חוק שוויון ההזדמנויות: שני חוקים המדברים על ערכים דמוקרטיים שהמדינה מחויבת להם על פי חוק.

ראו **בנספחים**:

קטעים ממאמרו של שלמה אבינרי, 'התקווה לא תמות';

חוק כבוד האדם וחירותו

רצוי להשתמש במשדרים 3 ו 4

מגילת העצמאות

(2 שעות)

הצעות דיוקטיטיות	שאלות, דילמות, תת-נושאים	מושגים
<p>הוראות כלליות: קריאה: בקול רם או השמעת הקלטה (ניתן להשיג במוזיאון היכל העצמאות בתל אביב, המוזיאון ממוקם מול מוזיאון ההגנה).</p> <p>בכיתות ברמה בגוונת כדאי אולי לשכתב את הטקסט.</p> <p>הפעלה:</p> <p>✓ לתת הזדמנים (רעיונות בצורה תמציתית) ולבקש מהתלמידים שימצאו משפטים מתאומים במסמך.</p> <p>למשל:</p> <p>ישראל תעודד עלייה של יהודים / זכותו של העם למדינה וכך הלאה.</p> <p>✓ לזהות במסמך את העקרונות של ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית. לתת שני-שלושה חוקים ולבקש שיזהו בטוויים של מדינה יהודית, ודמוקרטית; (ואו לעיל דוגמאות של חוקים). להדגיש במיוחד את חוק השבות.</p> <p>בכיתות ברמה גבוהה יותר, לנהל גם דיון על התנגשות בין אינטרסים של ישראל כמדינת העם היהודי וצרכי כלל האזרחים; אינטרסים של הרוב היהודי ואלו של המיעוט הלא יהודי. למשל, האם מוצדק שהתלכות הרוב יפגעו בלא-יהודים; האם יש עדיפות בחקיקה לצורכי הרוב היהודי וכדומה.</p> <p>דיון על סמלי מדינה כביטוי להיותה של ישראל מדינת היהודים:</p> <p>למשל, דיון על מילות החמנון, שקשה ללא יהודים להזדהות איתן ועל המורה להיעזר בקטעים ממאמרו של שלמה אבינרי.</p> <p>סמל המדינה [מנורת] ועל ישראל. שני אלה כוללים סמלים מתמסורת היהודית.</p>	<p>שלישה חלקים למסמך:</p> <p>ההיסטורי, המעשי, העקרוני (עקרונות יסוד של המדינה).</p> <p>החלק ההיסטורי: הקמת המדינה תהיה בארץ ישראל, כי לעם היהודי זכות הטבעית לריבונות פוליטית במקום שבו הוא, דתו ותרבותו התגבשו. הקמת המדינה היא תוצאה של התפתחויות היסטוריות – רדיפות לאורך השנים בגולה, השואה, הכרה בגללאומית ופעילות התנועה הציונית.</p> <p>החלק המעשי: נקבע שהמדינה תיקרא ישראל, שבה יהיה שלטון זמני מסוג מסוים (מועצת מדינה זמנית) - עד בחירתו של השלטון על ידי האזרחים.</p> <p>החלק העקרוני: הצהרת כוונות – המסמך מגדיר את קווי היסוד של המדינה החדשה: זו תהיה מדינה יהודית, מדינה של העם היהודי (קיבוץ גלויות), מדינה מבוססת על ערכים דמוקרטיים, ומבאן קבלתם של התושבים הלא יהודים כאזרחים שווים זכויות, מדינה השואפת לשלום עם המדינות השכנות.</p> <p>שאלות מכוונות ללימוד המסמך:</p> <p>מה מטרת מגילת העצמאות? מהי עצמאות מדינית?</p> <p>כיצד השיג העם היהודי את עצמאותו המדינית? מהי חשיבותה של עצמאות זו לעם היהודי? מהו הקשר בין העם היהודי לארץ ישראל על פי מסמך זה? מה ההבדל בין ארץ ישראל למדינת ישראל? מהם הדיונות שכולל המסמך? מדוע מדינת ישראל שואפת לקיבוץ גלויות? מה צריך להיות טיב הקשר של מדינת ישראל עם העם היהודי היושב בגולה?</p> <p>מהן כוונותיה של מדינת ישראל – על פי המסמך – כלפי התושבים הלא יהודים וכלפי המדינות השכנות הערביות?</p>	<p>מושגים</p> <p>ארץ ישראל, מדינת ישראל, זכות הטבעית של העם היהודי למדינה, קיבוץ גלויות, שוויון זכויות פוליטי ומבדתי.</p>

פרק ג: עקרונות המדינה הדמוקרטית

20-15 שעות (חובה)

'מכל המשטרים, המשטר הדמוקרטי הוא הרע במיעוטו' (וינסטון צ'רצ'יל)
'דמוקרטיה – זהו שלטון העם, על ידי העם ולמען העם' (אברהם לינקולן)

לפנינו פרק מרכזי בהוראת המקצוע. זה גם הפרק הקשה ביותר, ולכן יש להסתייע בהרבה מאוד דוגמאות. יש לחפש בהיסטוריה ובאקטואליה את הדוגמאות המממשות או הסותרות את העקרונות הנלמדים.

רצוי גם להראות את הקשר בין המושגים ולהשתמש בתרשימי זרימה שיבטאו זאת. להלן הנושאים הכלולים בפרק זה. לכל נושא פרק נפרד:

1. הכרעת הרוב
2. שלטון נבחר ופיזור הכוח
3. זכויות האדם
4. עקרון השוויון
5. עקרון החירות
6. שלטון החוק
7. מעורבות אזרחית
8. שלטון מוגבל

מטרות כלליות

- ✓ להבין שדמוקרטיה פועלת על-פי עקרונות וכללי משחק;
- ✓ להבין את מורכבותם של עקרונות אלה ואת הקשר ביניהם;
- ✓ להבין את הקושי ליישם אותם במציאות;
- ✓ לחזק את המודעות שלמרות הקשיים, הדמוקרטיה עדיפה עדיין על כל משטר אחר.

1. הכרעת הרוב

ניתן למצוא ניסוחים שונים של עיקרון זה בספרות המקצועית: שלטון הרוב, הכרעת הרוב, תהליך קבלת החלטות בדמוקרטיה ועוד. לכולם כוונה אחת ויחידה – דעת הרוב היא הקובעת במשטר דמוקרטי; עם זאת, חובתו של הרוב בדמוקרטיה לכבד את המיעוט ולהתחשב בדעתו ומכל מקום – בצרכיו.

מטרות

- ✓ להבין שזו דרכה של דמוקרטיה לקבל החלטות
- ✓ להבין ששלטון הרוב מחייב את כולם, רוב ומיעוט
- ✓ להכיר בקושי של היותך מיעוט, ברמה הרגשית וברמה הקוגניטיבית
- ✓ להבין שיש בידי המיעוט אפשרות להשפיע על הרוב ואף להחליף אותו בשלטון
- ✓ להבין שלרוב כוח גדול, ושעליו לשמור על זכויות המיעוט.
- ✓ להכיר סוגים שונים של רוב ושל מיעוט
- ✓ רצוי להדגיש שעתיים לנושא.

ניתן להשתמש במשדר מס' 1.

הכרעת הרוב

שלטון הרוב

(2 שעות)

דידקטיקה	שאלות, זילמות, תת-נושאים	המוגים
<p>הפעלה:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ על כל תלמיד לספר על מצב שבו היה במיעוט (משפחה, עבודה וכו'). מה הרגיש? מה רצה לעשות? מה עשה? ✓ דיון: תגובות שונות אך מסקנה אחת – קשה להיות מיעוט. ✓ סיכום ביניים: <p>קשה להיות מיעוט, אבל כל אחד מאיתנו שייך למיעוט. לתת דוגמאות: נשים בחברת גברים, עולים בחברת ותיקים, קשישים בחברת צעירים, ילדים בחברת מבוגרים וכדומה. יש לנו כאן סוגים שונים של מיעוט.</p>	<p>מהי החלטה על-פי רוב? החלטה שבה דעת הרוב היא שמתקבלת והיא הקובעת. למה יותר צודק ללכת לפי הרוב? יש יותר סיכוי שדעת הרוב היא הנכונה (למרות שההסתוריה מלמדת שלפעמים לא כך הדבר ויותר מוסרי ללכת אחרי דעת רוב מאשר אחרי דעת מיעוט.</p> <p>משמעות שלטון הרוב בדמוקרטיה: שלטון שקיבל את סמכויותיו מיד רוב האזרחים שבוחר בו; הוסף להיות שלטון של כל האזרחים במדינה. מכאן, חובת כולם לפעול על-פי החלטת הרוב – זאת המשמעות של המושג הכרעת הרוב שלטון הרוב מכיל בתוכו קיומו של מיעוט שאינו מסכים אתו.</p>	<p>המוגים</p> <p>הכרעת הרוב, שלטון הרוב</p>
<p>דרגים לגיטימיות שבהן יכול המיעוט להשפיע על החלטות הרוב: להביא דוגמאות מהחיים: למשל, קיום של מפלגות קטנות בכנסת לצד המפלגות הגדולות; הקטנת מציעות הצעות חוק לטובת הציבור שבוחר בהן; דעת מיעוט במשפחה לפעמים יכולה לשנות החלטת הרוב.</p>	<p>בדמוקרטיה, רוב ומיעוט בדמוקרטיה פועלים על פי כלל משחק: היום המיעוט לא מיוצג בשלטון אך מחר המיעוט עשוי להצליח לשכנע את רוב האזרחים בצדקת דרכו ויכול להפוך לרוב.</p> <p>עקב כך, החלטותיו של הרוב מחייבות את כולם – רוב ומיעוט כאחד.</p> <p>אבל הרוב מחויב בדבר נוסף - הרוב מחויב לשמירה על זכויות המיעוט. כלומר החלטות הרוב חייבות להיות דמוקרטיות, שאם לא כן מדובר ברוב עריץ.</p> <p>למשל: הרוב חייב לאפשר למיעוט להתארגן והתארגנות פוליטית, לבטא את עצמו בכל דרך דמוקרטית לגיטימית. בכך גם שלטון הרוב נעשה לגיטימי. ברגע שלמיעוט לא תינתן אפשרות לקיים את זכויותיו, שלטון הרוב לא יהיה שלטון דמוקרטי ולא יהיה לגיטימי.</p> <p>מסקנה: עקרון הרוב הוא תנאי הכרחי אך לא מספיק כדי שמדינה תהיה דמוקרטית.</p> <p>האם כל דרך פעולה של המיעוט היא לגיטימית? כן, בתנאי שלא יפעל בדרך אלימה ולא דמוקרטית.</p>	<p>מיעוט רוב מהחלפים סוגים שונים של מיעוט: מיעוט פוליטי, דתי, לאומי....</p>

2. שלטון נבחר ופיזור הכוח

כמו שראינו בפרקים קודמים, אחד ממרכיבי המדינה הוא השלטון, כלומר הגוף שבידיו הכוח והסמכות לנהל את המדינה. אך, כפי שכבר רמזנו בפרק הראשון, השלטון הפועל בדמוקרטיה שונה מזה הפועל במשטר לא דמוקרטי. ניתן להגדיר את המשטר הדמוקרטי כשיטה המאפשרת לאזרחים להחליף את השלטון באופן חוקי וקבוע מראש. על כן שיאו של משטר דמוקרטי הוא – קיום בחירות למוסדות השלטון.

לפרק זה צירפנו נושא שני – עקרון הפרדת הרשויות. הסיבה לכך היא שאם בשלטון דמוקרטי עסקינן, רצוי לטפל כאן באחד מדרכי פעולתו – פיזור הכוח.

על עקרון הפרדת הרשויות

גילו של עקרון זה כגילו של הרעיון הדמוקרטי המודרני, כלומר ראשיתו במאה ה-18 באירופה. אז לא היה קיים המשטר הדמוקרטי במתכונת של ימינו, אבל בפני ההוגים השונים של תקופת היהשכלה עמדה דוגמתה של אנגליה שקבעה כבר במאה ה-13 במסמך המפורסם הקרוי Magna Carta, שכוחו של המלך יוגבל ושבכמה תחומים סמכויות הביצוע שלו יוכפפו לאישור הפרלמנט. כך שכשמונטסקיה, הוגה דעות צרפתי, הגה וניסח את העיקרון של הפרדת רשויות, הוא לא שרטט את המדינה הדמוקרטית שקיימת עד ימינו, אך הניח את היסוד לפיזור הכוח, או, כפי שהוא כתב:

'כאשר הסמכות החקיקתית והסמכות הביצועית מאוחדות בידי איש אחד או גוף אחד של מושלים, לא יכולה להיות חירות, וזאת משום החשש שיחוקקו חוקים עריצים על מנת לבצעם באופן שרירותי. כמו-כן לא תהיה חירות אם הסמכות השיפוטית לא תופרד מן החקיקה והביצוע. לו צורפה סמכות זו לסמכות החקיקתית, היו חייו וחירותו של הנתין נתונים לשליטה שרירותית, שהרי השופט היה מתנהג באלימות ובדיכוי. יבוא הקץ לחירות אם אותו איש או אותו גוף יהיה מופקד על שלוש הסמכויות: של חקיקה, של ביצוע ההחלטות ציבוריות ושל השפיטה...'

לכאורה מדובר בדבר פשוט ויעיל, מכיוון שגופים נפרדים הם בעלי סמכויות שונות בניהול המדינה. פיזור הכוח מונע ריכוז הכוח, אולם ההפרדה המוחלטת בלתי אפשרית ועלולה להביא לשיתוק המערכות. כיום אין הפרדה מוחלטת, וכל רשות ממלאת באופן חלקי תפקידים של רשות אחרת.

מטרות כלליות

- ✓ לדעת ששלטון דמוקרטי נבחר ומתחלף הוא תנאי הכרחי למשטר דמוקרטי
- ✓ לדעת מהם מאפייני הבחירות הדמוקרטיות
- ✓ לחזק את המודעות לתפקידו של האזרח בהליך הבחירות
- ✓ להבין שהבחירות הן אמצעי פיקוח על השלטון
- ✓ לדעת שעקרון הפרדת רשויות הוא בסיס למבנה המשטר הדמוקרטי
- ✓ להבין שעקרון הפרדת רשויות השלטון הוא אמצעי נוסף לפיקוח על השלטון
- ✓ להבין שבדמוקרטיה המודרנית העיקרון הזה אינו יכול להתקיים במלאו

- ✓ לדעת שכל רשות ממלאת חלקית תפקידים של שתי הרשויות האחרות
- ✓ להבין כיצד העיקרון מיושם במדינת ישראל.

← **עיון!**

עיקרון 'פרדת הרשויות' המהווה את הבסיס למבנה השלטון הדמוקרטי, הוא נושא שרצוי ללמדו לפני שמלמדים את נושא הרשויות בישראל – כנסת, ממשלה ומערכת בתי המשפט. אולם ייתכן שבכיתות בינוניות מאוד, אין ללמדו בנפרד מלימוד הרשויות. על המורה להחליט בהתאם לרמת כיתתו.

- ✓ לדעת שכל רשות ממלאת חלקית תפקידים של שתי הרשויות האחרות
- ✓ להבין כיצד העיקרון מיושם במדינת ישראל.

← **עיון לפי!**

עיקרון 'פרדת הרשויות' המהווה את הבסיס למבנה השלטון הדמוקרטי, הוא נושא שרצוי ללמדו לפני שמלמדים את נושא הרשויות בישראל – כנסת, ממשלה ומערכת בתי המשפט. אולם ייתכן שבכיתות בינוניות מאוד, אין ללמדו בנפרד מלימוד הרשויות. על המורה להחליט בהתאם לרמת כיתתו.

שלטון נבחר ופיזור הכוח

(3 שיעור)

א. שלטון נבחר ושלטון מתחלף

דיקטטורה	שאלות, דילמות, תת-נושאים	המונחים
<p>הפעלה:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ המורה בוחר בדרך שרירותית ועד לכיתה. בעקבות הערות התלמידים, המורה שואל: מה לא בסדר כאן? מה מרגיז אתכם? מה היה רצוי לעשות? הציעו דרך צדקת יותר בעיניכם לבחירת ועד כיתה. ✓ דיון: החלטה של אדם אחד לא מייצגת את דעת הרוב; זהו שלטון כפוי ולא נבחר. ✓ מסקנה: לפנינו דרך לא דמוקרטית, כי אינה מקובלת על הרוב, על כן יש חוסר שביעות רצון וכי. <p>✓ רצוי להזכיר שגם מי שלא מצביע, משפיע. לתת דוגמאות של מדינות דמוקרטיות שבהן קיימת חובה לבחור – אוסטרליה, בלגיה, כלומר, מי שבוחר לא לבחור עובר עברה ואף נקנס. ✓ דיון על תופעת הפתק הלבן או החלטה לא להצביע שהיא מקובלת ברוב הארצות הדמוקרטיות, אך חשוב לערוך דיון על ההשלכות של התופעה: אדם חש שההחלטות שמתקבלות אינן מייצגות אותו וכי. יש תחושת תסכול וגם סכנה, כי הרוב יכול לטעות. ✓ חשוב להביא דוגמאות ממדינות שבהן מתקיימות בחירות, אבל המדינה אינה דמוקרטית: למשל, בסוריה מתקיימות בחירות, אבל המדינה אינה דמוקרטית, כי אין ריבוי מפלגות, כלומר אין אלטרנטיווה לשלטון הקיים. </p>	<p>שלטון העם – לא שלטון של כל העם אלא שלטון של נציגים שנבחרים על ידי העם, כלומר על ידי האזרחים (ועם = האזרחים).</p> <p>החלטות הנציגים הן כמו החלטות העם והן מחייבות.</p> <p>שלטון העם משמע שלטון האזרחים. רק האזרחים בוחרים.</p> <p>על ידי הבחירות האזרחים מפקחים על השלטון – כך ניתן להחליף שלטון שלא ממלא אחרי הצפיות.</p> <p>כך השלטון פועל תחת עינם הפקוחה של האזרחים.</p> <p>היכות לבחור היא אחת הזכויות הפוליטיות של האדם (ראו בפרק על הזכויות); זוהי זכות שניתנת לכל אזרח במדינה, ומי שאינו מממש זכות זו כאילו אינו משתתף בקביעת השלטון ונותן לאחרים לקבוע אותו. הבחירות מאפשרות להחליף את שלטון, כלומר שלאזרח תפקיד מרכזי בקביעת השלטון.</p>	<p>שלטון העם</p> <p>שלטון נציגים</p> <p>פיקוח האזרחים על ידי הבחירות</p> <p>הזכות לבחור ולהיבחר</p>

ב. עריכת בחירות למוסדות השלטון

<p>יצוי להסביר נמרד כל מאפיין דמוקרטי של הבחירות</p> <p>תפילה:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ אחרי הסבר המאפיינים, ניתן לערוך בחירות לוועד כיתה, תוך הדגשה שההליך חייב להיות דמוקרטי. ✓ רצוי שהמורה ידאג למרב האמצעים שיאפשרו לתלמידים לשמור על כללי המשחק: פרגון, חומרים להכנת שליט חוצת עבור התעמולה מועמדים, הקצאת זמן לכל מועמד או לכל קבוצה שמתמודדת, נוכחות משקיפים בזמן ההצבעה כדי למנוע הליכים לא חוקיים, ספירת קולות ופיסום התוצאות. <p>בשנת בחירות רצוי להקליט תשדירי התעמולה ולדון בהם בכיתה.</p>	<p>הבחירות חייבות להיות בעלות מאפיינים דמוקרטיים, כי קיים בחירות כשליעצמו אינו מבטיח שהשלטון יהיה דמוקרטי. על כן על הבחירות להיות:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ חשאיות: על מנת שאף אחד לא יידע במי אמה בוחר, על מנת שאף אחד לא יכפה את דעתו עליו, הבחירות הדמוקרטיות הן חשאיות. נעשה שימוש בפרגון ובמעטפות סגורות, במשקיפים ממשלגות שונות בקלפיות. ✓ כלליות: זכותו של כל אזרח לבחור ולהיבחר. זכות זו היא ביטוי לשוויון בין האזרחים. ✓ שוות: גם מאפיין זה מבטא את השוויון – אין הבדל בין קולות האזרחים. קולו של עובד ייצור שווה לזה של פרופסור באוניברסיטה. <p>בחירות חופשיות, תעמולת בחירות: במשטר דמוקרטי לכל מפלגה או מועמד יש זכות לעשות תעמולה על מנת להיבחר.</p> <p>על התעמולה להיות הוגנת, ללא אלימות. לתקשורת יש תפקיד מרכזי בהשמעה ובשידור של מצע כל מפלגה.</p> <p>חשוב להזכיר:</p> <p>למרות שתי מפלגות/שני מועמדים צריכים להתמודד: זה מאפשר אלטרנטיווה לאזרחים; ריבוי מפלגות ומועמדים הוא ביטוי לדיוני הדעות בציבור.</p>	<p>בחירות דמוקרטיות: חשאיות, כלליות, שוות, חופשיות</p>
--	---	---

3. זכויות האדם

למרות שנקדיש פרק לעקרון השוויון ולעקרון החירות – שניהם חלק מזכויות האדם – מצאנו לנכון לטפל בזכויות האדם בנפרד, מכמה סיבות:

- ✓ מורים שירצו ללמד את הנושא באופן כללי, בלי להיכנס לפירוט של הזכות לשוויון והזכות לחירות, יוכלו לעשות זאת;
 - ✓ חלק מזכויות האדם מופיעות בפרקים על השוויון ועל החירות, אך אינן מוסברות;
 - ✓ מתבקש לטפל בנושא זכויות האדם כאשר מדברים על משטר דמוקרטי שהוא המשטר שהכי מחויב לנושא;
 - ✓ חשוב לתת רשימה מסודרת של כל זכויות האדם – לאו דווקא כדי שידעו אותן אלא כדי שידעו 'לאתר' אותן בעת הצורך ולהגיב בהתאם.
- לפרק זה מבנה שונה משאר הפרקים, וכדי להקל על עבודת המורה אנו מצרפים את 'עץ הזכויות' כנספח.
- בגלל מורכבות הנושא אנו מציעים לפעול על-פי הכללים הבאים:
- ראשית**, יש להיעזר בהרבה דוגמאות מהמציאות האישית או הקבוצתית שבה הלומדים חיים.
- שנית**, רצוי ללמד את הנושא בדרך השלילה – כלומר להביא דוגמאות של פגיעה בזכויות – כי זו הדרך הטובה ביותר להבין באופן ממשי מה משמעות הזכויות.
- שלישית**, אחת ממטרותינו בהוראת אזרחות היא לעודד מעורבות אזרחית, לדעת ולהבין מהן זכויות הלומד כאזרח. ההוראה תחזק את המודעות ואולי תעודד עשייה אזרחית.

← יואו לפ!

קיימת מחלוקת במיין הזכויות – זכויות אדם, זכויות אזרח, זכויות חברתיות, זכויות קבוצה (שנקראות גם זכויות מיעוט). המיין הוא חשוב כשלעצמו, אך קשה ואולי מיותר ברמות של השכלת יסוד.

אנו מציעים להקדיש לנושא את הזמן הדרוש – 4-5 שעות

למה מתכוונים ב'זכויות האדם'?

להלן גישתה של פרופסור רות גביזון בנושא:

"זכויות האדם נגזרות מטבע האדם, ומשום כך אין הן מותנות בהכרה של שיטת משפט כל שהיא. אין לפרט זכות אדם מפני שהוא חי בחברה המכירה בזכותו; זכות האדם שלו נובעת מהיותו אדם. מאידך גיסא, ההכרה בזכויות אדם היא חזקה ומוצקה יותר ככל שהיא מעוגנת בהסדרים חברתיים ... בהכרזת הבינלאומית על זכויות האדם מ-1948 ... [פורטון] הזכויות האזרחיות והפוליטיות והזכויות החברתיות והכלכליות ... קיימת הסכמה כי הן חלק מזכויות האדם".

מתוך דברים אלה עולים כמה עניינים :

תפיסה זו היא תפיסה אידאלית כלומר, נורמה שאינה ממומשת תמיד למעשה, ומשטר דמוקרטי שמייחס לה חשיבות רבה ישאף לקיים את זכויות האדם הלכה למעשה. הקביעה ש**זכויות פוליטיות** - כמו הזכות לבחור ולהיבחר, הזכות לשוויון - או **זכויות חברתיות** כמו הזכות לחינוך או לבריאות - שהן חלק מזכויות האדם, כלומר שייכות לאדם 'באשר הוא אדם' - היא רעיון חדש יחסית. משמעות הדבר היא שהן מגיעות לאדם באותה מידה כמו הזכות לחיים או לביטחון. נוסף עוד שחוקים או חוקה שיבטיחו שמירה על זכויות אדם - כולל אכיפתם - הם הערובה לקיום הזכויות במדינה זו או אחרת.

מה בין זכויות האדם למשטר דמוקרטי?

הזכרנו בפרק על 'עקרון הכרעת הרוב' שיש להגביל את שלטון הרוב אם הוא מחליט החלטות לא דמוקרטיות, למשל אם הוא פוגע במיעוט - דבר אפשרי, מכיוון שהמיעוט אינו בין מקבלי ההחלטות. פגיעה במיעוט משמעה פגיעה בזכויותיו. על כן משטר דמוקרטי ששואף להישאר ככזה, מוטלת עליו אחריות לשמירה על זכויות האדם. ככל שתהיה פחות פגיעה בזכויות האדם, כך יהיה המשטר דמוקרטי יותר; זהו מבחנה האמיתי של הדמוקרטיה.

'עץ (טבלה) הזכויות'

על המורה להחליט אם הוא ירצה ללמד את הנושא בעזרת טבלה שאנו מצרפים כנספח או ללמד את הזכויות ללא מיון. להלן רשימת הזכויות והפירוט עליהן:

חיים, ביטחון ואזרחות	חירויות	שוויון	כבוד אנושי	הליך משפטי הוגן	חברתיות, כלכליות ותרבותיות
----------------------	---------	--------	------------	-----------------	----------------------------

הזכות לחיים ולביטחון: לכל אדם הזכות לחיות ללא פחד בלי שאף אחד יאיים עליו או ייטול ממנו את חייו. מכאן, כל מעשה אלימות הוא פגיעה בזכות לחיים ולביטחון.

הזכות לחירות: אם דמוקרטיה מבוססת על שיקול דעתו של האזרח, מן ההכרח שהוא יהיה חופשי ועצמאי. בפרק על עקרון החירות תמצאו התייחסות רחבה לעניין.

הזכות לשוויון: אין להפלות אדם מסיבות לא מוצדקות. בפרק על עקרון השוויון תמצאו התייחסות רחבה לעניין.

הזכות לכבוד: יש הרואים בזכות זו את 'אם הזכויות' וטוענים שממנה נגזרות כל הזכויות. למשל בישראל, שבה עדיין לא נחקק חוק זכויות האדם, נחקק חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו (ראו בנספחים), ובבתי משפט הרבה פסקי דין המתייחסים לזכויות האדם, נפסקו על בסיס חוק יסוד זה. על פי זכות זו, אין להשפיל אדם, אין לענות אותו, אין לפרסם ברבים דברים הקשורים לחייו הפרטיים של אדם ללא הסכמתו, אין לפגוע בשמו הטוב.

הזכות להליך משפטי הוגן: על אף שלשלטון דמוקרטי יש מחויבות לזכויות האדם, הוא נקרא לעיתים קרובות לפגוע בהן. ניתן להעלות כדוגמה מקרה שבו אדם נחשד בעברה על החוק והשלטונות עוצרים

מתוך דברים אלה עולים כמה עניינים :
 תפיסה זו היא תפיסה אידאלית כלומר, נורמה שאינה ממומשת תמיד למעשה, ומשטר דמוקרטי שמייחס לה חשיבות רבה ישאף לקיים את זכויות האדם הלכה למעשה.
 הקביעה שזכויות פוליטיות - כמו הזכות לבחור ולהיבחר, הזכות לשוויון - או זכויות חברתיות כמו הזכות לחינוך או לבריאות - שהן חלק מזכויות האדם, כלומר שייכות לאדם 'באשר הוא אדם' – היא רעיון חדש יחסית. משמעות הדבר היא שהן מגיעות לאדם באותה מידה כמו הזכות לחיים או לביטחון. נוסף עוד שחוקים או חוקה שיבטיחו שמירה על זכויות אדם – כולל אכיפתם – הם הערובה לקיום הזכויות במדינה זו או אחרת.

מה בין זכויות האדם למשטר דמוקרטי?

הזכרנו בפרק על 'עקרון הכרעת הרוב' שיש להגביל את שלטון הרוב אם הוא מחליט החלטות לא דמוקרטיות, למשל אם הוא פוגע במיעוט – דבר אפשרי, מכיוון שהמיעוט אינו בין מקבלי ההחלטות. פגיעה במיעוט משמעה פגיעה בזכויותיו. על כן משטר דמוקרטי ששואף להישאר ככזה, מוטלת עליו אחריות לשמירה על זכויות האדם. ככל שתהיה פחות פגיעה בזכויות האדם, כך יהיה המשטר דמוקרטי יותר ; זהו מבחנה האמיתי של הדמוקרטיה.

'עץ (טבלה) הזכויות'

על המורה להחליט אם הוא ירצה ללמד את הנושא בעזרת טבלה שאנו מצרפים כנספח או ללמד את הזכויות ללא מיון. להלן רשימת הזכויות והפירוט עליהן :

חיים, ביטחון ואזרחות	חירויות	שוויון	כבוד אנושי	הליך משפטי הוגן	חברתיות, כלכליות ותרבותיות
----------------------	---------	--------	------------	-----------------	----------------------------

הזכות לחיים ולביטחון : לכל אדם הזכות לחיות ללא פחד בלי שאף אחד יאיים עליו או ייטול ממנו את חייו. מכאן, כל מעשה אלימות הוא פגיעה בזכות לחיים ולביטחון.

הזכות לחירות : אם דמוקרטיה מבוססת על שיקול דעתו של האזרח, מן ההכרח שהוא יהיה חופשי ועצמאי. בפרק על עקרון החירות תמצאו התייחסות רחבה לעניין.

הזכות לשוויון : אין להפלות אדם מסיבות לא מוצדקות. בפרק על עקרון השוויון תמצאו התייחסות רחבה לעניין.

הזכות לכבוד : יש הרואים בזכות זו את 'אם הזכויות' וטוענים שממנה נגזרות כל הזכויות. למשל בישראל, שבה עדיין לא נחקק חוק זכויות האדם, נחקק חוק יסוד : כבוד האדם וחירותו (ראו בנספחים), ובבתי משפט הרבה פסקי דין המתייחסים לזכויות האדם, נפסקו על בסיס חוק יסוד זה. על פי זכות זו, אין להשפיל אדם, אין לענות אותו, אין לפרסם ברבים דברים הקשורים לחייו הפרטיים של אדם ללא הסכמתו, אין לפגוע בשמו הטוב.

הזכות להליך משפטי הוגן : על אף שלשלטון דמוקרטי יש מחויבות לזכויות האדם, הוא נקרא לעיתים קרובות לפגוע בהן. ניתן להעלות כדוגמה מקרה שבו אדם נחשד בעברה על החוק והשלטונות עוצרים

אותו. יש כאן פגיעה בזכות בסיסית שלו לחירות. כדי לאזן פגיעה זו נקבעה זכותו של האדם להליך הוגן; משמעות הדבר היא שגם בעת מעצרו או חקירתו יש לשמור על כללים ברורים, עד שחפותו או אשמתו תוכח. מהם כללים אלו?

- ✓ יש לבסס את החשדות על עובדות
- ✓ זכותו של האדם לדעת במה הוא מואשם
- ✓ זכותו להתגונן מפני אשמה ו/או זכותו לקבל ייצוג משפטי (עורך דין)
- ✓ אם מתקיים משפט, על המשפט להיות פומבי.

הכל העיקרי שרצוי מאוד להביא בפני הלומדים: אל נשכח שכל אחד מאיתנו עלול להיות במצב שבו יהיה מעורב בצורה זו או אחרת להבאה לדין, והרבה מן העוולות שנעשות בהקשר זה הן – לעיתים קרובות – תוצאה של אי התמצאות האזרח בזכויות להליך הוגן.

זכויות חברתיות וכלכליות: במושג זה אנו כוללים את הזכות לחינוך, לבריאות, לרמת הכנסה מינימלית, לדיור ויש המוסיפים הזכות לעבודה. מתוך רשימה זו, עולה באופן ברור שאלו זכויות שדורשות הרבה השקעה מצד המדינה – בהשוואה למה שעולה למשל מהזכות לחופש הביטוי. שאלה מתעוררת: האם המדינה צריכה להיות אחראים לכל הצרכים האלה? יש תפיסה קיצונית הטוענת שאלו דאגותיו של הפרט ואין המדינה צריכה למלא תפקיד כאן. המדיניות החברתית משתנה ממדינה למדינה, ואף משלטון לשלטון. באופן כללי, המדינה הדמוקרטית לוקחת אחריות רחבה או מצומצמת יותר על צרכים אלה.

שאלות לדין, נושאים נלווים

1. התנגשות בין זכויות

אין כמעט זכות העומדת לאדם באופן מוחלט. על כן בספרות המקצועית מדברים על 'זכויות יחסיות' או על התנגשות בין זכויות. למשל: חופש התנועה עשוי להתנגש עם חופש הביטוי בזמן הפגנה; חופש העיתונות עשוי להתנגש עם הזכות לפרטיות; הזכות לפרטיות עשויה להתנגש עם צורכי ביטחון כאשר עורכים חיפוש במזוודות ביציאה מהארץ; חופש הדת עשוי להתנגש עם חופש התנועה כשמדובר בתנועת כלי רכב בשבת או בחג בשכונה שבה גרים חרדים. חשוב מאוד להדגיש עניין זה, כדי שהלומדים יבינו שבמציאות יש להתגמש עם עקרונות ולעיתים קרובות יש להעדיף זכות אחת על השניה בגלל שיקול מסוים.

2. מה בין זכויות לחובות?

יש נטייה לחשוב שעלינו לכבד את זכויותיו של אדם רק כל עוד הוא ממלא את חובותיו. חשיבה זו מוטעית במהותה, כי לא ייתכן, למשל, לשלול מאדם שנחשד בפגיעה בחיי אדם אחר את הזכות להליך הוגן; ואין לשלול את הזכות לבחור מאסיר בבית הסוהר.

3. זכויות אדם ודמוקרטיה

עמדנו בקצרה על הקשר בין דמוקרטיה לזכויות האדם. יש להוסיף שמוטלת על השלטון הדמוקרטי האחריות לשמירת הזכויות; עליו לחוקק חוקים שלא יפגעו בזכויות אלו, ויתרה מזו: עליו לחוקק חוקים שיבטיחו את שמירתן; ואין להסתפק בחקיקה אלא לדאוג גם לאכיפה נאותה.

הצעות דידקטיות ו'טיפים'

1. בהשכלת יסוד אין צורך בהקפדה על הזכרת כל הזכויות ב'שמותיהן', אלא יותר להתמקד במשמעותן, כי החשוב הוא שהתלמידים ידעו לזהות מתי ואיך הופרה זכות זו או אחרת.
2. כדי להפוך את הזכות לרלוונטית יותר ללומדים, יש להביא דוגמאות מהמציאות שבה הם חיים.
3. מקובל ללמד את נושא הזכויות על דרך 'השלילה' – כגון 'חשוב על דוגמה שבה פגעו בזכותך לחופש הביטוי'.
4. נושא זכויות האדם קשור באופן מובהק לאקטואליה. כדאי לאתר בעיתונות – יחד עם הלומדים – את האירועים, המצבים והמקרים שמתייחסים לזכויות הנידונות בכיתה. רצוי לעודד את הלומדים לעקוב אחרי מה שקורה בארץ ובעולם ואשר מגיע אליהם בדרך כלל באמצעות כלי התקשורת.
5. כדי להפוך את הנושא לחי יותר, רצוי להשתמש במדריך לאזרח (בהוצאת עמותת סיכוי, 1999). יש בו פירוט של כל זכות – גם זכויות שלא הוזכרו לעיל – עם הַכוּנה לרשויות, לארגונים ועמותות הדואגים להגנה על הזכויות ואף מטפלים בפניות שאזרחים מפנים אליהם. לפנינו כלי נהדר לעידוד מעורבות ופעילות אזרחית.
6. עוד דרך לקשר בין הווייתם של הלומדים כאזרחים עובדים - שלא תמיד יודעים ומודעים לזכויותיהם - לבין המקצוע אזרחות: קיים מערך שיעור בנושא זכויות העובדים בעבודה. החוברת יצאה לאור באפריל 2003 על ידי האגף לחינוך מבוגרים והיא מתייחסת בעיקר לזכויות נשים עובדות.
7. ניתן להשתמש במשדרים מס' 2, 4, 6, 9, 10.

4. עקרון השוויון

לפיכך נברא האדם יחידי [...] מפני שלום הבריות, שלא יאמר אדם לחברו 'אבא גדול מאביך' (סנהדרין לז)

אמרה זו, שהיא חלק מפרשנות חז"ל על סיפור הבריאה, מבססת את עקרון השוויון על כך שבני אדם נולדו שווים. עם זאת, סביבתנו מלמדת אותנו שקיים שוני בין בני אדם, ועל כן עקרון השוויון נתון לפרשנויות שונות. כאשר ניגשים ללימוד הנושא, עלינו להבהיר מלכתחילה שאין מדברים ב'בני אדם זהים' אלא ב'בני אדם שווים'. למה הכוונה?

ראשית, משמעות העיקרון היא יחס לא מפלה כלפי הזולת. כך, על פי חוק, לכל אזרח הזכות לבחור ולהיבחר, לכל אדם הזכות לחופש דת וכך הלאה. האם הכוונה היא ליחס שווה? כן ולא. כן, כי בכל המסמכים על זכויות האדם מדגישים שאין להפלות אדם מטעמי מין, דת, לאום, דעה פוליטית או מעמד חברתי. לא, מפני שלפעמים היחס השונה/הלא שווה הוא מוצדק. למשל, החוק יתייחס באופן שונה כלפי קטינים ומבוגרים, ולא נוכל להסיק שיש כאן אפליה.

מכל מקום, מדובר כאן בשוויון משפטי המגיע לכל אזרח באשר הוא, כלומר שוויון בפני החוק. **שנית**, כאשר מדובר בשוויון בתחום הכלכלי, אנו עדים להבדלים גדולים בין בני אדם – יש עשירים מאוד, יש פחות ויש עניים הזקוקים לעזרה כדי לחיות בכבוד. בתחום זה, המדינות הדמוקרטיות פועלות על פי תפיסות שונות: כך ניתן להבחין בין המדינות הליברליות, הדוגלות בהתערבות חלקית או מוגבלת בלבד של המדינה בחיי הפרט בתחום הכלכלי (כלומר, מדגישות יותר את עקרון החירות) לבין מדינות 'רווחה', החותרות יותר לסגירת פערים כלכליים על ידי התערבות רחבה של המדינה בתחום הכלכלי (כלומר, מדגישות יותר את ערך השוויון). מדובר בהבדלים יחסיים ולא בניגודים מוחלטים (גרסת הליברליזם הקיצוני כמעט אינה מיושמת בשום מקום).

שני היבטים אלו של עקרון השוויון – ההיבט המשפטי וההיבט הכלכלי-חברתי – יוצרים קושי רב בלימוד הנושא. הנושא טעון, כי תחושת הצדק/ האי-צדק המפעמת באדם היא תחושה שקשה להתעלם ממנה. לכן חשוב כל כך לציין את ההבחנה בין שתי המשמעויות הנזכרות. הדבר עשוי להפחית את רגשות התסכול של התלמידים ולעורר מודעות לחוסר השוויון החברתי הקיים כמעט בכל חברה דמוקרטית מודרנית.

במדינת ישראל של היום הפערים החברתיים-כלכליים הולכים וגדלים, וניתן לומר שהתפיסה הליברלית השפיעה על מקבלי החלטות בשנים האחרונות, בעוד שקודם לכן ישראל הייתה קרובה יותר לתפיסה של 'מדינת רווחה'. בתחום החקיקה והמשפט, לעומת זאת, ניתן להצביע על כיוון של חיזוק עקרון השוויון בישראל. יותר ויותר אזרחים פונים לרשויות המשפט ונאבקים נגד אפליה מכל סוג; מספר הארגונים והעמותות החותרים בפעילותם לשפר את מצב השוויון במדינה מתרבים.

מטרות כלליות

- ✓ התלמידים יבחינו בין שוויון משפטי-פוליטי לבין שוויון חברתי-כלכלי
- ✓ התלמידים יבינו שהשוויון בדמוקרטיה הוא שוויון יחסי
- ✓ התלמידים ידעו ויבינו שלפעמים אי השוויון הוא מוצדק
- ✓ התלמידים יבינו שהמדינה הדמוקרטית מחויבת לעקרון השוויון
- ✓ התלמידים יבינו שיש בידי האזרחים הכוח לפעול לשיפור מצב השוויון במדינה.

מומלץ להשתמש במשדרים מס' 2, 3, 4, 9.

עקרון השוויון

(2-3 שעות)

דיסקוסיה	הפעלה I	שאלות לדיון, דיאלוג, תת נושאים	המונחים
<p>✓ על כל תלמיד לרשום לעצמו במה הוא דומה לאחרים ובמה הוא שונה.</p> <p>מסקנת בנינים: כולנו בני אדם, מעבר להבדלים כמו מין, צבע העיניים, המצב הכלכלי וכו'.</p> <p>על כן, מגיע לנו יחס שונה.</p> <p>✓ להרבות בדוגמאות של חוקים החלים על כולם:</p> <p>חוקי תעבורה, הזכות לבחור וכו'.</p> <p>✓ לתת דוגמאות של מודעות מהעיתון: דרוש/דרושה... ביטוי ליחס לא מפלה מבחינת המין.</p> <p>הפעלה II</p> <p>לתת דוגמה אן שתיים של מנעה בשוויון – למשל, אם במקום ציבורי מוזיאונים, תאטרון, קולנוע) אין שכלל מיוחד לאנשים עם מוגבלות, יש כאן אי שמיירה על הזכות לשוויון.</p>	<p>הפעלה I</p> <p>✓ על כל תלמיד לרשום לעצמו במה הוא דומה לאחרים ובמה הוא שונה.</p> <p>מסקנת בנינים: כולנו בני אדם, מעבר להבדלים כמו מין, צבע העיניים, המצב הכלכלי וכו'.</p> <p>על כן, מגיע לנו יחס שונה.</p> <p>✓ להרבות בדוגמאות של חוקים החלים על כולם:</p> <p>חוקי תעבורה, הזכות לבחור וכו'.</p> <p>✓ לתת דוגמאות של מודעות מהעיתון: דרוש/דרושה... ביטוי ליחס לא מפלה מבחינת המין.</p> <p>הפעלה II</p> <p>לתת דוגמה אן שתיים של מנעה בשוויון – למשל, אם במקום ציבורי מוזיאונים, תאטרון, קולנוע) אין שכלל מיוחד לאנשים עם מוגבלות, יש כאן אי שמיירה על הזכות לשוויון.</p>	<p>שאלות לדיון, דיאלוג, תת נושאים</p> <p>'עני אדם שונים זה מה, אן שווים בעינינו וכווייתיהם'.</p> <p>שוויון במין החוק: כל החוקים חלים על כולם. על השלטון ועל האזרחים. אותם זכויות פוליטיות לכל האזרחים, אותם בתי משפט משרתים את כל האזרחים, כנייל לגבי העונשים החלים על העבריינים. זה מה שמקרא שוויון משפטי.</p> <p>השוואה בין משטר דמוקרטי לבין משטר לא דמוקרטי:</p> <p>בשניהם – חובת ציות לחוק</p> <p>במשטר לא דמוקרטי – השליט מעל החוק, כלומר יש אי-שוויון.</p> <p>בדמוקרטיה – כולם כפופים לחוק.</p>	<p>המונחים</p> <p>שוויון במין החוק</p> <p>שוויון מליטי</p> <p>שוויון משפטי</p>
<p>הפעלה III</p> <p>לתת דף עם מקרים שבהם החוקים ילא שווים לגבי קבוצות אנשים. למשל:</p> <p>✓ ילא ניתן לקבל רישיון רהוגה לפני גיל 17 – אפליה בגלל הגיל</p> <p>✓ יעולים חדשים מקבלים הטבות והנחות במשך תקופה מסוימת – אפליה מיוחדת לטובת העולים לצורך קליטתם בארץ.</p> <p>✓ רהונות למטלאים, לנכים, לחיילים – במיסי ארונה, באגרת הטלוויזיה, בכניסה למקומות ציבוריים – אפליה לטובת אנשים שפרושתם מצומצמת.</p> <p>✓ מקומות תניה מיוחדים לנכים.</p> <p>כל הדוגמאות האלה שייכות לסוג של אי שוויון מוצדק.</p>	<p>הפעלה III</p> <p>לתת דף עם מקרים שבהם החוקים ילא שווים לגבי קבוצות אנשים. למשל:</p> <p>✓ ילא ניתן לקבל רישיון רהוגה לפני גיל 17 – אפליה בגלל הגיל</p> <p>✓ יעולים חדשים מקבלים הטבות והנחות במשך תקופה מסוימת – אפליה מיוחדת לטובת העולים לצורך קליטתם בארץ.</p> <p>✓ רהונות למטלאים, לנכים, לחיילים – במיסי ארונה, באגרת הטלוויזיה, בכניסה למקומות ציבוריים – אפליה לטובת אנשים שפרושתם מצומצמת.</p> <p>✓ מקומות תניה מיוחדים לנכים.</p> <p>כל הדוגמאות האלה שייכות לסוג של אי שוויון מוצדק.</p>	<p>שאלות לדיון, דיאלוג, תת נושאים</p> <p>'עני אדם שונים זה מה, אן שווים בעינינו וכווייתיהם'.</p> <p>שוויון במין החוק: כל החוקים חלים על כולם. על השלטון ועל האזרחים. אותם זכויות פוליטיות לכל האזרחים, אותם בתי משפט משרתים את כל האזרחים, כנייל לגבי העונשים החלים על העבריינים. זה מה שמקרא שוויון משפטי.</p> <p>השוואה בין משטר דמוקרטי לבין משטר לא דמוקרטי:</p> <p>בשניהם – חובת ציות לחוק</p> <p>במשטר לא דמוקרטי – השליט מעל החוק, כלומר יש אי-שוויון.</p> <p>בדמוקרטיה – כולם כפופים לחוק.</p>	<p>המונחים</p> <p>שוויון במין החוק</p> <p>שוויון מליטי</p> <p>שוויון משפטי</p>
<p>הפעלה III</p> <p>לתת דף עם מקרים שבהם החוקים ילא שווים לגבי קבוצות אנשים. למשל:</p> <p>✓ ילא ניתן לקבל רישיון רהוגה לפני גיל 17 – אפליה בגלל הגיל</p> <p>✓ יעולים חדשים מקבלים הטבות והנחות במשך תקופה מסוימת – אפליה מיוחדת לטובת העולים לצורך קליטתם בארץ.</p> <p>✓ רהונות למטלאים, לנכים, לחיילים – במיסי ארונה, באגרת הטלוויזיה, בכניסה למקומות ציבוריים – אפליה לטובת אנשים שפרושתם מצומצמת.</p> <p>✓ מקומות תניה מיוחדים לנכים.</p> <p>כל הדוגמאות האלה שייכות לסוג של אי שוויון מוצדק.</p>	<p>הפעלה III</p> <p>לתת דף עם מקרים שבהם החוקים ילא שווים לגבי קבוצות אנשים. למשל:</p> <p>✓ ילא ניתן לקבל רישיון רהוגה לפני גיל 17 – אפליה בגלל הגיל</p> <p>✓ יעולים חדשים מקבלים הטבות והנחות במשך תקופה מסוימת – אפליה מיוחדת לטובת העולים לצורך קליטתם בארץ.</p> <p>✓ רהונות למטלאים, לנכים, לחיילים – במיסי ארונה, באגרת הטלוויזיה, בכניסה למקומות ציבוריים – אפליה לטובת אנשים שפרושתם מצומצמת.</p> <p>✓ מקומות תניה מיוחדים לנכים.</p> <p>כל הדוגמאות האלה שייכות לסוג של אי שוויון מוצדק.</p>	<p>שאלות לדיון, דיאלוג, תת נושאים</p> <p>'עני אדם שונים זה מה, אן שווים בעינינו וכווייתיהם'.</p> <p>שוויון במין החוק: כל החוקים חלים על כולם. על השלטון ועל האזרחים. אותם זכויות פוליטיות לכל האזרחים, אותם בתי משפט משרתים את כל האזרחים, כנייל לגבי העונשים החלים על העבריינים. זה מה שמקרא שוויון משפטי.</p> <p>השוואה בין משטר דמוקרטי לבין משטר לא דמוקרטי:</p> <p>בשניהם – חובת ציות לחוק</p> <p>במשטר לא דמוקרטי – השליט מעל החוק, כלומר יש אי-שוויון.</p> <p>בדמוקרטיה – כולם כפופים לחוק.</p>	<p>המונחים</p> <p>שוויון במין החוק</p> <p>שוויון מליטי</p> <p>שוויון משפטי</p>

<p>✓ יבמדינת קליפורניה יש מספר מסוים של משרות באוניברסיטה המיועדות לשחוררים – כאן מדובר באפליה מתקנת; מפלים את הלבנים לטובת השחורים, כדי לתקן עוול ממועד שנגשה להם בעבר בגלל צבע עורם.</p> <p>✓ 'מפלגה שריינה 3 מקומות לנשים ברשימת מועמדותי' – גם כאן מדובר באפליה מתקנת, מכיוון שמספר הנשים במפלגה קטן יחסית למספרן; על כן רוצים לתקן את המצב, אפילו אם נהגים כך בחוסר שוויון כלפי הגברים.</p>	<p>הערה למורה: הנושא טעון רגשית, אבל חשוב להשמיע ולשמוע דעות שונות בנושא. היית שהוויכוח הוא סביב עקרון הצדק – מדוע הפערים כל כך גדולים – הוא אינו יוכל להיות אויבסקטיווי. לכן כדאי להעלות את השאלות לדיון ולערוך רשימה של טיעונים, לנתח אותם לאור כל מה שולמד בפרק זה ובפרקים קודמים.</p>
<p>אפליה מתקנת (או העדפה מתקנת): במקרים שבעבר נעשה לקבוצת אנשים עוול, וכדי לתקן את העוול יש לתת להם יחס שעלול להיתפס על ידי אחרים כאפליה. למשל, נשים שהופלו בעבר, או מיעוט סוציו-כלכלי שסובל מאי צדק ויש לתקן את המצב.</p> <p>אפליה מתקנת זו היא לזמן מוגבל – עד ליצירת איזון סביר.</p>	<p>שוויון בתחום הכלכלי-חברתי: שוויון משפטי אינו מבטל את ההבדלים הכלכליים-חברתיים הקיימים.</p> <p>האם מדינה דמוקרטית מחויבת לעקרון השוויון יותר מאשר מדינה לא דמוקרטית?</p> <p>מה על המדינה לעשות כדי לצמצם את האי שוויון הכלכלי? אי שוויון כלכלי קיים למרות השוויון המשפטי.</p> <p>האם על המדינה לעשות הכול כדי להגיע לשוויון כלכלי?</p>
<p>אפליה מתקנת או העדפה מתקנת</p>	<p>שוויון כלכלי וחברתי</p>

5. עקרון החירות

לעיתים תכופות יש הרואים בדמוקרטיה משטר שבו לחופש מקום מרכזי בחיי האזרחים. נכון שמושגים כמו חופש הביטוי או חופש העיתונות הם מאפיינים מובהקים של המשטר הדמוקרטי. אך קיימות חירויות אחרות שבדרך כלל נחשבות כמובנות מאליהן, ורק ההשוואה עם משטרים לא דמוקרטים יכולה להבהיר את מלוא משמעותן. יתרה מזאת, הכרחי להבין שגם כאן יש להציב גבולות; הכרה בגבולות וביקווים האדומים, הקיימים גם במשטרים הדמוקרטיים, אינה דבר מובן מאליה, ויש ללמוד זאת ואף לחנך לקראתו. חופש ללא גבולות עלול להביא אסון למדינה ולהוביל לאנרכיה ולתחושת חוסר ביטחון.

מטרות כלליות

- ✓ להעמיק בהבנת המשמעות של חירות במשטר דמוקרטי
- ✓ להבהיר את החירויות השונות שדמוקרטיה מחויבת להן
- ✓ להדגיש את העובדה שהתנגשות בין חירויות היא הכרח המציאות
- ✓ להבין שכל שלטון חייב, אם ברצונו לשלוט, להגביל את חירויות האזרח או לפגוע בהן בנסיבות מסוימות
- ✓ לחזק את המודעות לתפקידו של האזרח בצמצום הפגיעה

← יאנו אפ:

1. בפרק זה יש להרבות בדוגמאות, כדי שהלומדים יבינו את החירויות השונות. רצוי לא להאריך בלימוד מופשט של הנושא. הדוגמאות ימחישו להם את קיום העיקרון בפועל וגם יחזקו אצלם את תחושת חשיבותו. יתרה מזו: חשוב להציג דילמות שונות שבהן העיקרון מתנגש עם עקרונות אחרים.
2. ניתן להשתמש במשדרים 7,8.

עקרונות החירות

(2-3 שעות)

זידיקטיקה	שאלות לדין, דילמות, תת נושאים	מושגים
<p>I הפעלה I</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ על כל קבוצה לדמיין עולם, שבו כל אחד עושה "מה שבא לך". ✓ דיון: מה ההשלכות הטובות של מצב זה? מהן ההשלכות הפלתי רצויות? ✓ מסקנות: ההגבלות הכרחיות כדי להגן עלינו, להגן על החלשים מפני החזקים – למשל חוקי התנועה שמגבילים – אך ההגבלה היא לטובתנו, ועוד דוגמאות. חופש מוחלט אינו רצוי. 	<p>מטבעו, אין האדם אורב שיגידו לו מה לעשות. אבל החיים בחברה מגבילים את החופש, כי יש אנשים אחרים, יש חוקים; על כן החופש של האחד נעצר במקום שבו יש פגיעה בזולת. החופש אינו מוחלט, הוא יחסי.</p>	<p>חופש מוגבל</p>
<p>II הפעלה II</p> <p>לפניך רשימת פעולות הנעשות במדינה דמוקרטית. עליך לרשום את התשובה המתאימה: מוצדק להגביל, חובה להגביל בחוק, אסור להגביל:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ תניה במקום יחניה אסורה; ✓ הפגנת אזרחים נגד מצב כלכלי ✓ נסיעה בשבת בשכונה דתית ✓ הרחבת דירה ללא רישיון <p>הערת למורה:</p> <p>המטרה היא להראות שדמוקרטיה אינה פוגעת בחירויות בסיסיות כל עוד האדם אינו פוגע בזולת. או ליתר דיוק היא פועלת כך שהפגיעה תהיה מינימלית. על המורה לבחור בפעולות שיש בהן הגבלת חופש הפעולה.</p>	<p>חופש דמוקרטיה:</p> <p>חברה דמוקרטית שואפת לפגוע בחופש האזרחים כמה שפחות; לכן יש לקבוע שהיחיד הוא חופשי כל עוד הוא אינו פוגע בחופש של הזולת.</p> <p>מי יקבע את הקווים האדומים? השלטון שמליצע את האזרחים.</p> <p>אך יקבעו אותם? על ידי חוקים.</p> <p>האם מותר לאזרח למחות נגד החוקים? כן, בתנאי שלא יפעל באלימות.</p>	<p>חירות דמוקרטיה</p>

		<p>חירויות הפט</p> <p>חירויות הפט</p>
<p>רצוי מאוד להשתמש בדוגמאות כדי להראות את מורכבות המושג חופש יחסי. דוגמה טובה לבעייתיות: התנגשות בין חירות לשוויון: השלטון פוגע בחופש האדם לעשות בכספו מה שהוא רוצה, מכיוון שהוא מטיל מיסים כבדים יותר על אנשים עשירים יותר ובכך פוגע בחירות – בשם השוויון. דוגמאות רבות קיימות בנושא של חופש הביטוי וחופש העיתונות ועל הדללמת הכרוכות בה. בעניין זה, רצוי להיעזר בתוכנית הלמידים בתקשורת המונים (האנף לחינוך מבוזרים). ראו גם את הפרק: תקשורת המונים בישראל (פרק ד תת פרק 3)</p>	<p>החירויות בדמוקרטיה: במדינות דמוקרטיות מכבדים בדרך כלל חירויות שונות של האדם ואף מחוקקים חוקים שיגנו עליהן. לחלק חלק מהן: חופש התנועה (היכולת לנוע כרצוני), חופש הביטוי (כל ביטוי – הפגנה, מחאה בכתב, ביטוי אמנותי וכו'), חופש העיתונות (כחלק מחופש הביטוי), חופש הדת וחופש מדת (חופש הפולחן הדתי, חופש לחקיים מקומות תפילה; אבל גם חופש לא לקיים דת וחופש להתנגד לכפייה דתית), חופש להתארגן במפלגה, בעמותה וכו'.</p> <p>התנגשות בין החירות לעקרונות אחרים: ✓ בין חופש התנועה לבין צרכי ביטחון, ✓ בין חופש דת לחופש פעולה (נסיעה בשבת בסביבה דתית), ✓ בין חופש הביטוי (הפגנה) לחופש התנועה, ✓ בין חופש העיתונות וזכותו של האדם לפרטיות. כאן להדגיש את הגבול הדק ואת המחלוקות הקיימות בעניין, וכן את הקושי של שלטון דמוקרטי להמעיט בפגיעה בחירויות.</p>	<p>התנגשות בין חירות לעקרונות אחרים</p> <p>חופש יחסי</p>

6. שלטון החוק

טבעם של חוקים להגביל את פעולותיהם של בני אדם. החל ממסגרת המשפחה עד המסגרת המדינית, האדם לומד שחיי החברה מתאפשרים הודות לחוקים. אולם במסגרת המשפחתית החוקים נקבעים על ידי ההורים, והם שונים ממשפחה למשפחה; בנוסף, ה'עונשים', הסנקציות על אי-קיום החוקים, חלים רק על בני המשפחה. במדינה דמוקרטית החוקים נקבעים על ידי השלטון – שמייצג את הבוחרים – והם חלים על כולם; העונשים הם בעלי אופי משפטי. במילים אחרות, מי שאינו שומר חוק נקרא עבריין, והוא צפוי לעונש הקבוע בחוק שייגזר על ידי מוסדות המשפט של המדינה. כאשר משתמשים במושג 'שלטון החוק' מדגישים את עליונות חוק המדינה לעומת החוקים החברתיים האחרים. החוקים במדינה הם ה'דבק' ההכרחי בין כל חלקי האוכלוסייה (כניסוחו של יצחק זמיר, בעבר היועץ המשפטי לממשלה), והם באים להסדיר את חייה של חברה נתונה. לולא החוקים היו שוררים במדינה אנדרלמוסיה ותחושת חוסר ביטחון.

'שלטון החוק' פירושו שהכול חייבים לציית לחוקים. גם במשטר לא דמוקרטי האוכלוסייה חייבת לציית לחוקים, אבל השוני הוא בטיב החוקים ובכפיפות לחוק. במדינה לא דמוקרטית, המנהיגים הם מעל החוק, ולרוב הם מקור החוקים; חקיקת החוקים אינה בהתאם להליך הנהוג במדינה דמוקרטית, והיא תוצאה של החלטה של אדם אחד או חוג קטן, ללא בקרה כלשהי; תוכן החוקים עלול לפגוע בזכויות הבסיסיות של האזרחים. לעומת זאת, במשטר דמוקרטי, חקיקת חוק היא תהליך ארוך, המנוהל על פי כללי משחק דמוקרטי, ותוכנם אמור לא לפגוע בזכויות האדם, בזכויות המיעוט, והעיקר: האנשים בשלטון, כמו האזרחים, כפופים לאותם החוקים.

מטרות כלליות

- ✓ להבין את מטרת החוקים במדינה
- ✓ לדעת שחובת האזרחים לציית לחוקים
- ✓ להבין שבמשטר דמוקרטי השלטון והאזרחים כפופים לחוקים
- ✓ לדעת שסמכויות החקיקה והאכיפה מוטלות על-פי חוק על השלטון

שלטון החוק

(2-3 שעות)

דיסקייה	שאלות, דיאלוג ותת נושאים	מושגים
<p>הפעלה I:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ על כל אחד לרשום חוקים – חוק אחד מכל מסגרת: במשפחה, בכיתה, במשחק כדורגל ובמדינה ועוד. ✓ הוראות לקבוצות: <ul style="list-style-type: none"> מה תפקידו של חוק? מה ההבדל בין חוק במדינה לבין חוקים במסגרות אחרות? אלו בעיות יכולות להתעורר מהתנגשות בין חוקי קבוצה מסוימת לבין חוקי המדינה? ✓ דיון ✓ ניתן לתת דוגמאות מהמציאות: <ul style="list-style-type: none"> ◆ על פי המשורת המוסלמית מותר לגבר לשאת כמה נשים, אבל על פי חוקי ישראל הדבר אסור. ◆ הורה שנוהג לתת מכות לילדיו (חוק משפחתי?) עובר עבירה על פי חוק המדינה? וכי. 	<p>שלטון החוק מאפשר סדר וביטחון, מנן על החלשים. הוא מאחד תחת מסגרת אחת כל מי שבמסגרת.</p> <p>הבדלים בין חוקי מדינה לבין חוקים אחרים:</p> <p>במשפחה או בכיתה, החוקים חלים רק על חברי אותה קבוצה; במדינה החוקים חלים על כל אזרחי המדינה והם עליונים על החוקים האחרים.</p> <p>כל מי שעובר על החוק, נתון לעונש שנקבע בחוק ונקרא עבדן.</p>	<p>מושגים</p> <p>תפקיד החוק</p> <p>עליונות חוק</p> <p>עבדות, עבדיונות</p>
<p>הפעלה II:</p> <p>רצו לערוך השוואה על הלוח בין משטר לא דמוקרטי למשטר דמוקרטי, על-פי הקריטריונים הבאים:</p> <ul style="list-style-type: none"> שליט והחוק מקור החוק חליד החקיקה תפקיד החוק תפקיד האזרחים ביחס לשלטון החוק תוכן החוק טבעם של העונשים 	<p>שלטון החוק, בדמוקרטיה משמעותו:</p> <ul style="list-style-type: none"> - החוק נחקק על ידי מוסד נבחר - החוק חל על כולם – על השלטון ועל האזרחים - תוכן החוק לא יכול להיות מנוגד לעקרונות הדמוקרטיה - תהליך החקיקה במשטר הדמוקרטי הוא תהליך ארוך מאוד; אין מתקקים בצורה פתוה - יש בדיי האזרחים אפשרות להשפיע על ניסוח החוקים ועל תהליך החקיקה (להציע חוקים לנבחרים, להפגין נגד הצעת חוק שפורסמה בעיתונות וכיו'). 	<p>חוק דמוקרטי</p>

<p>הפעלה III: הנושא: חוק דמוקרטי, חוק ראו, חוק טוב. ✓ לחלק לכל קבוצה עותק של החוק המצורף לפרק. ✓ על כל קבוצה לחלטי בהצבעה על עונש שיש לגזור על אי קיום החוק ולתת נימוקים. ✓ דיון: בדרך כלל תלמידים נוטים להמליץ בעונשים. הפעלה שנועדה להראות עד כמה קשה לחוקם, איזו אחריות יש למתחזקים, הקושי לקבוע את העונשים, כדי שיהיו יעילים, מרתעים וכי'. עונש כמו כריתת יד הוא אכזרי ובלתי דמוקרטי. דיון אפשרי בכיתה ברמה גבוהה: על עונש מוות שנהוג במדינות אחדות בארצות הברית. האם קיומו של העונש הזה גרם להפסקת הפשעים?</p>		
	<p>מוסד אחראי על חקיקת חוקים: הרשות המחוקקת (למשל הכנסת), כלומר המוסד שנבחר על ידי האזרחים. תהליך דמוקרטי: ✓ הצעת חוק ✓ דיון מעמיק על החוק על ידי נבחרי העם ✓ החוק מתקבל בהצבעה של הרוב ✓ החוק מפורסם בספר החוקים וכל אזרח יכול לעיין בו.</p>	
<p>נושא החקיקה ואכיפת החוקים – ראו גם פרק על הכנסת ועל בתי המשפט.</p>	<p>אכיפת החוק רק על ידי גופים שקיבלו את סמכויותיהם על-פי חוק – משטרה, צבא, בתי משפט. אסור לאזרח לקחת את החוק לידי.</p>	<p>אכיפת החוק</p>

7. מעורבות האזרחים

לא היה נהוג בעבר להקדיש בספרי אזרחות פרק לנושא המעורבות האזרחית, אך נראה לנו שבחינוך מבוגרים עניין זה ראוי להתייחסות נפרדת. כבר נאמר שהשלטון הנבחר במשטר דמוקרטי אינו 'הכול יכול' ושלאזרחים אפשרות ואף חובה להגביל אותו. במילים אחרות, ככל שהאזרחים יהיו מעורבים יותר בנעשה במדינתם, כך תוגבל יכולתו של השלטון להשתמש לרעה בכוחו. יתרה מזו, המעורבות בנעשה במדינה מאפשרת לאזרח לנצל כמה מזכויותיו הבסיסיות.

מטרות

- ✓ לדעת שבדמוקרטיה האזרח יכול להשפיע על פעולות השלטון
- ✓ להבין שככל שתהיה מעורבות אזרחים רבה יותר, כך תפחת יכולתו של השלטון לפעול בשרירות לב
- ✓ ללמוד את הדרכים השונות למעורבות אזרחית
- ✓ לעודד מעורבות אזרחית אצל הלומדים

← סימו לב:

- א. ציבור הלומדים המבוגרים יגלה שבצורה זו או אחרת הוא מעורב כאזרח; כך שהלימוד והרחבת הידע רק יחזקו אצלו את המודעות לנושא.
- ב. רצוי להחליט על פעולה משותפת של הכיתה או של קבוצות תלמידים, שתבטא מעורבות אזרחית במסגרת הקהילתית המצומצמת.
- ג. הנושא חשוב מספיק – בעיקר לגבי אוכלוסיות עם רקע סוציו-כלכלי חלש – כדי להקדיש זמן ללימוד הדרכים למעורבות אזרחית: פנייה לרשויות, הגשת תלונה על מעשה עוול שנעשה לאדם או לקהילה, התמדה בפניות וכו'. אנו מתייחסים לזה בחלק 'דידקטיקה' שבטבלת פרק זה.
- ד. זה הנושא המתאים ביותר להערכה חלופית. הלומדים יחוו ויבינו את הנושא הלכה למעשה בעיקר אם המורה ישתף אותם בתהליך העבודה והערכה. הצענו הצעות ודרכי עבודה בטבלה על הנושא.
- ה. ניתן להשתמש במשדרים 7, 9.

מעורבות האזרחים

(2-3 שעות או יותר, אם מחליטים על פעולה ממשית)

דיסקייה	שאלות לדין, זילמות, תת נושאים	מושגים
<p>הפעלה:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ לחלק ללומדים דף עם רשימת פעולות ולבקש שגידו מה משותף להן: הפגנות, שביתות, פנייה לבג"א, השתתפות בבחירות, חברות במפלגה, חברות בעמותה, בארגון מקצועי ועוד. ✓ דיון: ◆ כל הפעולות האלה הן פעולות של אזרחים שאכפת להם ◆ כולן נועדו להשפיע, לשנות מהלכים ◆ מעורבות אזרחית ניתן לקיים רק במסגרת החוק <p>אזרחות פעילה, בניתה</p> <p>רצוי מאוד ללוות את לימוד הנושא באמצעות פעולה מעשית שבה הלומדים יוציאו לפועל את החומר התאורטי. להלן כמה עצות:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ לבחור פעולה בהיקף קטן ✓ לחלק תפקידים לכל תלמיד ✓ לאחר – יחד עם התלמידים – בקהילה או בכיתה, מקרה שדורש תיקון ושמעדיק תביעה לתיקון מהרשויות או ממקור סמכות אחר. דוגמאות: איזן גן משחקים או מגרש כדורגל בשכונה, איזן מספיק פחי זבל, יש צורך בהתקנת רמזורים בשכונה ועוד. ✓ לבדוק מיהם האנשים או הרשויות שאחראים לנושא ✓ לדון בדרכי פעולה אפשריות וללמד עליהן: פנייה בכתב, כתיבת עצומה, פנייה לתושבים, הגשת בקשה לרישיון להפגנה וכו' ✓ לעקוב אחרי התגובות ולהגיב בהתאם ✓ לתעד על פליקס בכיתה את השלבים השונים של התהליך. ✓ על כל תלמיד או כל קבוצת תלמידים לתעד בתיק עבודה את כל שלבי העבודה, החל מהדיון בכיתה, החלטה המשותפת 'לעשות משהו', ועד הפנייה לרשויות, התגובות וכו'. <p>אלו רק הצעות, וכל המרבה יגביר!</p>	<p>מושגים</p> <p>דמוקרטיה – שלטון נציגי האזרחים, שלטון המבטא את רצון האזרחים. קיומו של השלטון תלוי באזרחים.</p> <p>האזרחי המודל של הדמוקרטיה – האזרחות:</p> <p>קיימים ביטויים שונים למעורבות אזרחית. למשל, הפגנות, שביתות, פנייה לבג"א, השתתפות בבחירות, חברות במפלגה, חברות בעמותה ועוד.</p> <p>לחיות מעורב משמע להיות אחראי.</p> <p>מעורבות אזרחית רצויה – תוך הכרה והבנת התהליכים הפוליטיים והחברתיים, תוך אכפתיות ועוד.</p> <p>השלכותיה של מעורבות אזרחית:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ השלטון מרסן את עצמו ✓ השפעה על הצעות חוקים ✓ השלטון עשוי לפנות לציבור במשאל עם ✓ השלטון עלול ליפול תחת הלחץ הציבורי ✓ השלטון עשוי לשנות מדיניות פנים וחוץ 	<p>מושגים</p> <p>האזרחות על השלטון</p>

8. שלטון מוגבל

השלטון הדמוקרטי אינו רשאי לעשות ככל העולה על רוחו, למרות הכוח הרב שבידיו, והוא נתון לביקורת ולפיקוח. אמצעי הפיקוח והביקורת משתנים ממדינה למדינה, אך לכולם מטרה אחת ויחידה – להגביל את השלטון. המפלגה או הקואליציה השלטת אינה נבחרת לעד; היא נבחרת לתקופה מוגבלת, ובחוק נקבע שהיא נועדה להתחלף. השלטון הנבחר קיים כדי לשרת את האזרחים ולא כדי לשרת את עצמו. על כן, הכרח שיפעל במסגרות מוגדרות ומגבילות.

מטרות

- ✓ לדעת שבדמוקרטיה על השלטון לעשות את רצונו של העם שבחר אותו
- ✓ להבין שלשלטון כוח רב, ויש להגבילו כדי שלא יעשה בו שימוש רע ופוגע
- ✓ לדעת שיש שני סוגים עיקריים של פיקוח – פורמלי ובלתי פורמלי
- ✓ להבין שהפיקוח מגן על האזרחים ועל הדמוקרטיה

← יאיו אפ:

- א. הוראת הנושא לא קלה, מפני שבישראל האמון במוסדות השלטון נשחק, ולמרות אמצעי הפיקוח הקיימים על פי חוק קיימת הסברה שהשלטון משחית את אלו שמכהנים בו. ואכן, לעיתים השלטון מנצל את סמכויותיו לרעה. הלומדים יתקשו להסכים שאמצעי פיקוח עשויים להגביל את השלטון, או להבין שיש בידי האזרחים הכוח להגביל את השלטון ובכך להגן על הדמוקרטיה. על כן, חשוב להדגיש שלמרות הכול, עדיף להגביל במקצת את השלטון מאשר לתת לו חופש פעולה מוחלט ללא פיקוח. במצב האחרון האזרחים רק יסבלו.
- ב. בפרק זה חשוב ביותר לקשר את הדיון עם כל החומר הקודם שנלמד. רצוי ליצור תרשים זרימה מסכם שיבטא את הקשר הזה.

	<p>השלטון הדמוקרטי אינו פועל במחתרת. הוא פועל לאור היום – החוקים מפורסמים בספר החוקים שכל אזרח יכול לעיין בהם. ✓ תפקיד התקשורת החופשית ללידע את הציבור לגבי הנעשה בשלטון.</p>	<p>שקופות השלטון</p>
<p>זיון מסכם: ✓ מה התועלת שבביקורת? ✓ כיצד הפיקוח על השלטון מחזיק את האמון של האזרח בדמוקרטיה? ✓ למרות שהפיקוח לא תמיד יעיל והשתתפויות והמוחללים חוזרים על עצמם, אסור להפסיק את הפיקוח ועל האזרח 'לא להת'יאש'.</p>		

טבלה מסכמת:

בתום לימוד פרק ג (עקרונות הדמוקרטיה), ניתן לערוך בכיתה – יחד עם התלמידים – טבלה או תרשים זרימה, שבהם יכללו כל המושגים שנלמדו, כאשר המטרה היא לסכם על הקשרים בין כל הנושאים והמושגים. רצוי להקדיש שיעור אחד לעניין זה.